

319669

МАТЭ ЗАЛКА

ПРОВЕРЕНА 42.11

РАССКАЗМУД

ХАЛЪМГ ГОСИЗДАТ
ЭЛСТ--1940 ДЖ.



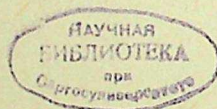
МАТЭ ЗАЛКА

РАССКАЗМУД

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ
ЭЛСТ — 1940 ДЖ.

Г А Р Г

Матэ Залка	3
Генерал	6
Лну	40



319669

Осрчульн Энкәдән Я.
 Редактор Шалвра Г.
 Тех. ред. Швачко П.
 Корректор Ялмтин Г.

Сдано в набор 19/IX-40 г. подписано к печ. 10 XI 40 г. печатных листов 3 1/2. Оум. 60x92 1/4. У.-а. л. 2 1/4. знаков в печ. листе 35000. Тираж 3150. Заказ 1887. ЛС 1193

Типография №1 НКМН КАССР гор. Элиста.

МАТЭ ЗАЛКА

Венгерск писатель Матэ Залкан нерн кўмн ăмтн дунд икăр тардж кўндтăд тоолгддг мѳн. Генерал Пауля Лукачин нерăр республиканск Испана зерглдăнд Испана дотр-дундин болн газадин хортдудин ѳмнăс Испана ăмтнă сă хăăдж, Испаниг теднă даджрлгънăс сулдххар ноолддж йовад ўклă. Венгерск коммунист, кўндтă испанец кевăр ўкв. Испана ăмтн терўг эврăннь кўндтă—энькр ўрн кевăр оршав.

Испанск коммунистическ партин центральн орган „Мундо обреро“ цуг испанск ăмтнă уха-седкл медўлдж, гундл тѳрдж ним юм бичв:

— „Лукач, ик ноолдач,—коммунист, народн ăърмин дурта гардач, мана тѳрскн орн-нутгиг сулдххин тѳлă болсн ик ноолдасин герой, Испаньд ўклиг диилхăр ирлă. Тер ѳньгрв. Болв цуг тўўнă дăăчнр, цуг церг, цуг Испана ăмтн тўўнă диилвр сонъсх. Диилсн цагтан, кўндтă гисн туган тўўнă цогц деер авч оч тăвхвдн“.

Матэ Залка ганцхн испанск ăмтнă зўркнд бăăхн уга. Нарт делкăн пролетармуд, Советин Союзин кўч-кѳлсчнр „цугъар эн коммунист, писатель, капитализм болн социализм хойран хоорнд болсн тўрўн ноолданд орлсн зѳргтă дăăч, алдр ик пролетарск ноолдана чинртă командириг санх.

Матэ Залка (Лукач) 1896 джил Венгрин Мотальче селăнд тѳрлă.

Школан чилăн цацу гилтă ăърмд ордж. Мировой дăăнă туршарт кесг фронтд йовдж: сербск, итальянск болн орсин фронтмудт. 1916 джил шавтад, орсин фронтд кел бăргдлă.

Цуг дорас ѳсдж йовх багъчулт мет, багъ Матэ Залкад империалистическ дăн ик школ боллж гарв.

Дăăнд офицер болдж йовад, кесг миллион салдсмудин сонъсглад уга зовлнъ ўзв. Мировой дăăнă керг угагъинь эн медв.

Орсмудт кел бэргдхдэн алдршгсн Маркс-Энгельсин сургъульла болн кӧдлмшчнрин революционн ноолданла таньлдв. Кел бэргдсн ӓмтн заагт революционн пропаганд кегъад, штрафной лагерт одсинь революц тунъгиг тендэснь сулдхв.

Эврэннь вождынрин Ленинэ-Сталинэ гардврта, мана олн ӓмтн капитализмлэ босдж ноолдхд, героическ дӓӓчнрин зерглдэнд Матэ Залка бас йовла.

1917 джилин чилгчӓс авн тер красногвардейц болн большевик болв.

Польск болн врангельск фронтмудт чехо-словакин ӧмнӓс эн салдс болн командир гартан буута ноолдла.

Тер мел тӱрӱн зерглдэнд, гал дотрнь йовад йовснднь, ӧмннь империалистическ дӓӓнд авсн арвн негн шав дее-рнь гражданск дӓӓнӓ фронтмудт бас долан немгдв.

Революц дӓӓч кевӓр орлицндан Матэ Залка Улан тугин орденӓр болн дӓӓнь кӱндтӓ зер-зевӓр ачлгдла.

Гражданск дэн чилснӓ хӧӧн Матэ Залка писательск кӧдлмштӓн хӓрӱ орв.

Тууна тӱрӱн рассказмуд болн стихмӱд венгерск барт 1913 джил гарла.

1923 джил Матэ Залка дӓкн перогъан авхдан дӓӓнь кӧлд батрсн, буугъан перогъас сольсн, эврэннь перогъан пролетарск диктатурин сӓ хӓӓлгънд церглӱлсн коммунист билӓ.

Матэ Залкан бичсн произведеньмӱднь, капитализмӓр даргдсн болн харнъгъутрулгдсн бичкн улсд дуртагъинь, тунъгиг зуг алдр социалистическ революц сулдххинь медӱлнӓ.

Цуг Матэ Залкан произведеньмӱднь олн ӓмгиг империалистическ дӓӓнӓ ӧмнӓс босхднь дууддж, 1914—1918 джилмӱдин зовлнъгта ашинь багъчудт ӱзӱлнӓ.

Кесг произведеньмӱдӓн Матэ Залка гражданск дӓӓнд советск ӓмтнӓ героическ бӓӓдлд болн героическ улст нерӓддж.

Эврӓн, мана газр тал дӓврсн цагъачудин ӧмнӓс ноолддж йовсн кӱчтӓ дӓӓч, зуг кесг миллионн ӓмтнӓ негн бослгън революц дииллгъ ӧгхинь меддг билӓ.

Дӓӓчнрин зӧрмг, кӱчтӓ, олмгинь Матэ Залка иим рассказмудтан медӱлнӓ: „Генерал“ болн „Лиу“.

ГЕНЕРАЛ

1920 джилин август сарин дунд алдн билä.

Алеша Кудряшов халу-дүрдгär кевтäd, шинъкән босв. Цääсн онъг уга чирätä, дотаран орсн нүдтä, көл дсерән äрä зогсн бäädж севгтä махмуд дсерән цоохр киилгән татдж үмсäд, халцха толгъадан нүр уга картузан үмсäд, бүстән „итклтä“ нагагъан öлгдж авад, полит-отдел орад гарв.

— Болх! Госпиталин му үнрär ääмсхн гидж болад бäävв. Польск походи́н туршарт үнд көлврвв. Иркутский öör эн гäргтä сумн эс туссн болхнь, эн самарск бöösнд эс таалулсн болхнь, би Варшавин öör йовх билäv. Нä болг, Врангель¹ ода чигн Крымд. Харгъдж болх!

Онъгär энүг үүрмүднь төвкнүлхär седв. Кудряшов санснхн хаджиш уга билä. Гурв хонсна хöөн, Самариг ардан үлдäсн, тер поездд суула. Түүнä хавтхднь йовсн цааснднь иим юмн бичätä билä: „Эдгäд, эврәннь дурар Москва, Харьков хойрар дамждад, Южн фронтин штабин медлд оч йовна.“—

Түүнä хар онъгтä матросск хувцн дсернь революционн орден зүүгъätä.

Кудряшов адгъджана. Ганцхн генерал революцлä зер-зевән белдчксн үлддж. Кудряшов эн ноолданд бас орлцхар седлä.

Түүнä джиргълнь мел ик революционн хаалгъ мет билä: фронтд цөргилгън, арвн дөрвдгч джилäс нааран кружок болн партъ, Красн гвардь бүрдälгънд орлцлгън, Гатчин² Краснов³ хойран öör дäänd орлцлгън, оккупантму-

1. Врангель—Советск республикүр Крым таласнь дävржäсн белогвардейск генерал УЛАН-ЦЕРГТ цокгдж хамхрад, меджй гатгдж гүүдä.

2. Гатчина—Петроградн öör бääh бички балгъсн. Уүнд 1917 джилин октябрь сарла Улан Цөрг Керонский частьмудла героическär воолдла.

3. Краснов—генерал, Советин йосна хортхудин нег азды. 1917 джилин октябрь сарла Петроградн öör боли түүнä хöөн Дон дсер ноолдж йовла.

дин өмнäs кесг фронтд орлцлгын; дākäд Волжск флотий, эсермүдлā ноолдлгын, бронепоездд „Петроградский пролетарий“, чехмүд, „Колчак“⁵.

Бронепоездин алдр комиссарин хаалгынг Иркутскин өөр төөрсн сумн таслв. Самарск госпитальд кевтāд Кудряшовиг эдгджātлнх түүнд тиф ирв. Тенлгын, зовлгын, кезā чигн күн йовад уга ик уулмудта хаалгяр йовсн болад, мөстā уулмудар давшсн болад, тун тал чолун болгйна гатцас погон зүүсн чонмуд дāvрсн болад бāāv.

Äрā гидж ухан орн, Кудряшов газет сурв. Революц нарн суух үзгт болджана. Европин улачудин ноолдлгын Варшавин өөр болх зөвтā билā.

Хойр гемлā харгьсн цогц äрā гидж өмнк чидлāн төвкнүлдж авчана. Болв Кудряшов ясрх зөвтā билā, түүг фронтд күлāджāнā, тер ода ясрджана.

Хотл—балгьсн Кудряшовд äмн уга юмн болдж медгдв. Зуг вокзалин өөр шуурха хувцта олн улс хāрглднā. Тер улс заагт икнхкнх бор шинелмүд үзгднā.

Курск вокзал деер Кудряшов үүрлāгьāн харгьв. Тернх бас юг тал оч йовдж. Мангьгдуртнх нег сборт поездин штабн вагонд орцхав. Асхлад гарад йовцхав.

Москвагьас Харьков күртл зургьан хонгт йовгдв. Тер цагинār болхла йир хурдар йовдж йовснх тер.

Харьков эдниг байрлулв. Эн нам джиргьл болдж медгдв. Утсн мā,—ик хот болдж медгддж йовсн Кудряшов салькнд шатад бāāсн чирātā украинмудин поезд тал авч ирсн хотд нам төөрв. Зун арслнх! Хойр зун арслнх! —гидж хāākрдсн гүүлгāчнрин дун сонхсгдв.

Кудряшовин полевой сумкднх кōндāгьāд уга, шар мингьгāдā цаасдар тāvчксн нāāmн сара джалвнх кевтлā.

Ормасн кōндрл уга, үүртāгьāн хоюрн чолун девснх деер суучкад, гурвад поорц шарсн хōōнā мах идчкāд, улан махн болсн тарвс керчв. „Идлā, уула, чирāгьāн чигн угьала“—гидг юмн болдж гарв.

Зуг чама, зогсджа Врангель!—гидж келāд, Кудря-

4. Эсермүд—революцā кулакудин боли контрреволюцин сā хāāдж йовсн белогвардейск партй.

5. Колчак—Сиврин контрреволюцин вождь. Советин йосид баргдāд, хатгдж үлāй.

шов ормасн, хаджудан бääсн нагагъан чиклн босв. Зогсджа, чама йир!

Вокзалас үүрмүд Южн фронтин штаб тал, түрүн зерглдэнд йовх зөвшäl авхар гарад йовцхав.

Уфан герой Фрунзе врангельск фронтд командовать кехär орсн цагла Кудряшов Харьковд ирв.

Штабд аптеклä äдл цевр болн дигтä билä. Анкет болгънд 34-д сурврта хойр ут анкет бийдän öгхлä, Алеш нам алнъ болв. Нам эн хойр анкет эс бичхлä документ-мүд чигн хäläхär седхш.

Анкетмүдän болн документмүдän, үүрән хäähär гарв, тернь йовх зөвшäl авчксн бäädж. Түүнä частьн вагон-мудт хаалгъ деер вокзалас хол биш бäädж.

Тернь Алешиг бийлэгъән хонтха гидж сурв.

Асхинднь балгъсна красноармейск клубт, гарнизона ком болн политсоставин öмн фронтин командующий врангельск фронтин тускар болн түүнлä ноолддж дархин тускар үг келхмн билä.

Штабас гарад Кудряшов балгъс эргдж хäläхär йовв. Нäамн часин алднд Рымарск улицд, театрин үүдн хоорнд ирв. Ду гарл уга дежурнд партийн билетиннь улан гадр үзүлчкäd, түрүн болдж гилтä залд орв.

Кöшгин ормд цуг öргиднь татчксн РСФСР-ин географическ карт öлгätä бäәнä. Түн деернь Москва улан одар темдглätä, Харьковин олн зүсн тöгргүдär болн тал дунднь улан тугта.

Түрүн эрäдин дунднь суучкад, Кудряшов карт шилтдж хäläv.

Сивашин' ööräs авн Крым äмн уга цагъан цег болдж үзгдв, зуг перешейкин гурвн зүсн, хаана тугмудар темдглдсн цагъачудин батлгън үзгднä, Севастопольд французин болн англин тугмуд цоохртдж, талдан газрмудин дäәнн онъгъцс бäähинь медүлнä. Крымäs ар үзг тал, ик хол Екатеринославщин болн Донбасс күртл Врангелин фронтин меджä татгдна.

„Хälälчн үнүг, альдаран орсинь!—гидж Алеш санв. Цуг Таврий, Екатеринославщиниг Синельников күртл

1) Сиваш—Үмкә уста теңгәс—Перекопск перешеек угадг үүрэг залы.

болн Азовин өөрк Мариуполь авч, дэкад нам Донбасс тал өөрддэ йовна. Энчн нам наадн биш, хэлэлчн кишго элмрмүдиг!“.

Зал дарунь дүүрв. Карт хэлэггэд шүлтчкэд, Кудряшов Фрунзиг ордж ирсинь медсн уга. Генткн командуюшца мендлджэх алах ташлгын терүг чочадж, серл орулв. Михаил Васильевич аван стен деер зогсдадж. Кесг дэкадж сахлан илдж, гаран өргэд, эв угаггар инан бээдж келв.

— Нэ үүрмүд болх. Керган эклий.

Фрунзе бор өрмгтэ красноармейск формта бээдж. Хэвргэнь револьвер олгата. Түүнэ залушрхг цогц картин на сүртэггэр үзгдв.

Алах ташлгын номгэрв. Фрунзе бичкн стол деер нег цөөкн тетрадь гаргэд тэвв. Хаджудк шуггуггаснь нег күүнэ гар мод гаргэд өгв. Фрунзе тер мод аваад, нүр үг угаггар докладан эклв.

Командуюшцин хоолн айснь джингнэд амтнд таастаггар гардг билэ. Түрүн авгтан бүтнэггүггэр удануданар гарч билэ, зуг цааранднь болад ирхлэ, дунь чанггэрад амтиг авлад ирв.

Кудряшов эврэн бийнь чигн му оратор биш билэ, тегэд чигн фронтин командуюшцин келсн үгиг соньсдж күндлв.

Фрунзе врангельск фронтин гарсн-учр утхинь келэд, Крымд баггар оньган өгсөнднь мана командиг бурушав. Овлэр, деникинск аарм цухрдж йовх цагт, бичкн Крымг хортнас цеврлхдавр билэ. Тер дарунь күүцэл уга хавр күүлэсн учр деерэс авн, цаггачуд тарсн чидлэн хурадж аваад, шин фронт бүрдэдж.

Фрунзе хаврас авн намрин түрүн күртл кех фронтин эркн кергүдинь келэд, дэанэ болн экономическ халхар болсн Врангелин саахн диилврмүд цээлггэд, шин бүрдсн Южн фронтин штабин өмн бээх эркн кергүдинь келдж медүлв. Эркэн уга киитн болтл Врангелиг дартха гидж даалггвр өгэд, командуюшций кедж тунгиг партий болн Ленин йовулсиг келв.

Бас нег өвл ноолдх гидж төрүн үлдэдж болш уга. Муурсн, чидлэн барсн мана орн даадж чадш уга. Дотадин болн газадин контрреволюц бас нег дэкадж проле-

тарск диктатурас диилврил авч гархар седдгтнь—архимедова точка¹ болдж Врангель бāадг мōн. Энүг коммунист, командир болн красноармеец болгън медх йоста. Тегād чигн эндр өдрās авн цаг тудл уга Южн фронтин командовань сүл генералмудла болн теднā нōкдмудлā шулун гидгār болн күчтāггār ноолдхмн гидж зарлджана—гидж келād, Фрунзе эврāннь үгāн тōгскв.

Уга кехмн!—гидж комиссар хāākрād, āмтнлā хамдан босад, командуюшин келсн үгт альхан ташв.

Кудряшов бāāsн бийнъ чичрād халу дүрād ирв. Нā зогсджа Врангель үзүлхвдн чамд! Фронtd! Манггьдурин бийднъ фронтд!“

Вокзалин өөр гүүлгāч күүкд улс хāрглā. Алднъ болв чигн (дāāнā) цergā улс үзгднā. Кудряшов эврāннь вагогъан хāадж олдж авад унтхар кевтв. Манггьдур өрүнднъ тер штаб ордж назначень авх. Ардас шин немүр ирх зөвтā нег бронепоезд чигн бүрдād бāāхмн.

„Кемрджāн арвн нāāmдгч джилд йовсн үүрмүдм бāāsн болхнъ! Врангель чамд танктадчн матросск атак гисн ююгъинъ үзүлдж медүлх билāv“.

Минь иим сана санад, Кудряшов нōортāн диилгдв.

Манггьдур өрүнднъ юм күм тāvдг мишкāн авад, үүрмүдтāггāн мендлād, Кудряшов вагонас гарв. Вокзалин өөр тенүг гүүлгāч күүкд улс эргүлād авчкв. Эн саамдан шулундулун сергилнъ нүдтā эмгнās халун хот хулддж авв. Тернъ өцклдүркāsн чигн тааста болдж медгдв. Кудряшов зогссн бāадж идв.

Болгъа, кукн, хахнач—гидж эмгн келв.

Адгъджанав, ээдж нанд адгъмта керг бāāнā.

Иим өрүггār юн адгъмта юмб?

Адгъмта гидж чамд келджāнāлм. Би эндрин бийднъ Врангельд халуниг өврлүлх зөвтāv. Эс адгъхла оратдж чигн одхв.

Бурхн-багш минь, кезā чилхм энтн.

Кезā āмт алдган тадн уурхмт?

Тедн тиигтлāн āмтний?—гидж Кудряшов ууртагъар сурв.

1. Архимед—греческ аалршн математик болн физик. Архимедова точка—гиснъ эн аалршн математик тулдж газрин шар эргүхār селсн точк.

Тегэд юн болхм билэ?

Белогвардейцнр!—гидж матрос хяакрэд, чирэггян хурнаслулад, му баяд гарад одснднь, эмгн хормаггарн чирэггян халхлн сууггад одв.

Кудряшов штабд ирэд, өцклдүрк күүггян хяадж олдж авад, назначеня тускар юн болджахинь сурв.

— Агитационный отдел, хойрдгч этаж, хөрн негдгч өрә гидж тернь ахрар хәрү өгв.

Кудряшов гурвад девснъ давхр ишкэд, деегшән гүүггяд гарв. Генткн гаран чанггар цокджах зүркн дее-рән шахдж бәрэд зогсв.

Ух йир үнүг—гиггяд ууртаггар амсхв.—

Сулдсн кевинь. Альков чанггярлчн, бидн фронтд ордж йовналм. Тиигчкэд аргзулхан хойрдгч этаж тал гарв.

21-гч өрэд цуг адгъмта билэ. Эн нанд кергтә столнь. Медәтәвр,—хуучн баясн илгн хувцта цергләч күн—Кудряшов, Алексей Николаевич гидж давтдж сурад, эн тана документмүдтн.

Назначень али?!

Үнүндчн цуггар бичәтә гичкэд, козлдуран мангна талан өргчкэд, матрос тал халәв.—Даалгввр ик чинртә керг, ик сагллгн кергтә. Үр Кудряшов, үнүнд бидн чини тускар кесгтән күүндджәггяд чамаг нег фронт тал йовджах актерск труппин, талданар келхд, театрин комиссарар шиилввдн. Керг гийгн биш гидж би чамд келн гидж баянәв. Ик культур кергтә. Чини гарт дангн гилтә интеллигенц йовх. Тийм болджана.

Кудряшов сонгссан нам иткл уга баяв. Нам хоолнь хагсад ирв. Эн үр наалджах кевтә. Трупп, театр—болн тер бийнь комиссар. Яггад иим болджахмб?

Болв өвгн нам инәмсглхш, инәмсх баягхә күчләд иткүлх баядлтәггяр цааранднь цаялггяд келә:—труппа гисн ик культурн керг. Кудряшовиг ик чинртә керг күләджәнә, цаялгввр кенә гисн даянәд,—ноолданд белдхд ик чинртә.

Кудряшовин зүркнъ. шахгдад ирв.

Энүгәри та ю келхәр седжәнәт?—гидж әрә сонгсгдмар сурв.

Генткн чочаггад хяакрв.

Юн болджахмб энти? Дöөглгъмб, аль наад бярлгъмб?

Фронтин агитационн-пропагандическ отделд бääсн äмтн иим хääкрдäнд дасад бääсн юмн, болв матросин хääкргънд үзг болгънась äмтн гүүлддж ирцхäv, кемрджән түүнä чидл-чимгнь татунь эс орлицн болхнь юн болхнь медгдджähш.

Хомхлтад цääсн чирä деернь чирäнь севгсь дäkн орман авч төвкнв. Комиссарин нүднь харнъгъутрад тüşад зогсджасн стол деерән унв. Ёс авч ирдä öгхлä ухан орад сергв. Түүнä келх үгнь белн билä.

— Назначенитн авчахмн угав. Полк, поезд, батальон, батарей нанд öгтн. Полит дääч кегъад йовултн.

Ўнтä үр минь, полкин чигн, бригадин чигн тускар күүндджähмн угавдн. Тендчн комиссар болна гиснчн амр юмн. Ёр минь чи бийчнь искусствин тускар меднäv гидж бичсн билч.

— Бий?

— Э, чи боллго.—Кудряшовд öвгн анкетин 29-гч пункт үзүлв.

„Сурвр. Ода күртл ямаран политическ гегән-герлин көдлмш кедж йовлат?

Хärүнь. Драматическ кружокмудин негинь дақад дууна болн самодеятельностин кружокмуд толгъалдж йовлав“.

Кудряшов аргъ угагъар гаран сажв.

— Кезä тер билä? Гелсингт Керенскин цагт. Тенд бидн зогсджалавдн, уудьврта болсн учрар хулгън мана бöör мердг билä. Судно болгън деер матрос болгън большевик билähн, офицер болгън белогвардейц билähн, боцманмуд öзднъгүд, тиимс делкä деер багъ. Тиигад чигн бидн альвлдлавдн. Öцклдүр би түнүгән санад, бичдж оклав нам инäтхä гигъад.

— А ода деерән намдчн искусствин төр меддг күн күзүцä гилтä кергтä болджана. Эн назначень деерäs зövшäлтä юмн.

Гелсинг—Финляндин гол багъсн.

Керенский—революции түрүнд Временн правительство толгъаджагъад, баячудин диктатур харсад босджасн пролетармузин ик хортн. 1917 джилин октябрäs ави газадн орид йовна; Советин Союзин бийäs ноолда белдджанä.

Би Фрунзе тал однав. Театрин комиссар гисн юмб !
Адрхм биш тиигтлән.

Стол деер бääсн дала цаасдан атхдж авад, коман-
дуюшцин кабинет хääхär Кудряшов коридорт гүүггяд
гарад ирв.

Оргн коридорин шидрхн цэггальгьсн эрс деернь
сентябрин нарна герл тусдж наадна. Кудряшовд бääсн
бийнь чичрджähинь медгдв. Терзин öмн сууггяд цуг
цаасдан умшхар седсн бийнь гарнь чичрэд умшх цаас-
дан умшдж чадад бääв. Намаг, матросск комиссариг,
ямаран гинä комендант. Кеджähм болджана.

Öрäлдүлäd секätä үүдär орад, комиссарин öмн орад
ирв. Үүдн тус ик письменн стол бääнä, äмтä күн уга.
Öмнк öрәннь утднь тävсн кевс—хаалгь кабинетин үүдн
күртл бääнä. Кудряшов болгъамджтагъар үүд түлкв. Ик
гидг öрән эрсмүднь дүүрэд картмуд öлгätä бääдж.
Письмени столин цаагъас түн тал хойр күн хäläv. Не-
гнь лавта Фрунзинь тәнäд, матросск йосар мендлв.

Фронтин командующий юм сурджахар түн тал
хäläv.

— Үр командующий... Намаг гундачкв.

Намаг бронепоездин комиссариг, матросск отрядин
командириг наад бäрджäцхәнä.

Фрунзе босад, Кудряшов тал öөрдв. Түүнä хäläцнь
булшат деернь хадата улан орден деер зогсв.

— Партьд удан болджант?

— Э, юн гидж келхв, арвн дөрвдгч джилäs нааран.

— Арвн дөрвдгч джилäs нааран? Тегäd юн болдж
одв?

Намаг, итклтä дääчиг, юн гинä йир актермүд тал
комиссар кедж тävджәнä. Тиим юм кедж болдв?

— Үр минь, үүнд юн гундлта юмн бääнä? Ююнд та
алньгтрдж бääнät?

— Сонъсджалтн, кемрджән би чидл чимгм күцц
эрүл-менд болхнь гем уга чигн бääдж, биитн үзджәнäлмт
халу дүрдгär кевтäd шинъкән эрвәджähиг.

— Орден та Челябинскт авлт? йир сән. Тегäd
уурлад юн керг бääнä.

— Альдаран авад тävв чигн сән большевик эврәннь

ормдан тусвв гидж санх йоста: эндр бронепоезд, манъгъ-
дур полк.

— Тегәд трупп юн болджахмб?

— Юнъгад трупп болш уга гидж меднәч? Бидн
врангельск фронтиг шулун деерәс дархар зарлсиг эс
меднч.

— Э-э-гидж Кудряшов келн, бийнь чичрәд одв.

— Юмна икнь тўндчн бәәнә гидж келн, Фрунзе
цааранднь келв:—

Красноармейцмўд дунд болн әмтн дунд цәәлгъврин
көдлмш кехд штаб болн фронтин командований ик чинр
өгчәнә. Бидн ганцхн зер-зевәр ноолдджахшвдн.

Әмтнә ухан-седкл хўврүлхин төлә бас ноолдх кергтә.
Медгдджәнә тертн.

Тер ўзджәнт, ода та бийтн медә бәәнәлмт. Бидн
әмтнә ухан-седклиг цәәлгъврәр дамджулдж онъгрүлх
йоставдн.

Мел ўнүгәрн мана Улан Церг империалистическ
цергәс йилгърдмн. Тер командир болн ўр чигн болджа-
на. Энтн хуучна истина (ўнн). Идеалистическ оружиг
өмн кедж йовснаснь гўўдүлдж кех йоставдн. Тер төләд
би, командн болн политсоставас сән гисн улсинь йил-
гъдж автха гидж чанъгъ заавр өгләв. Та медджәнт ўр,
сән гисн улсинь, эн фронтин шин кўчр гисн көдлмш-
тнь гаргъхар. Керг йир ик. Ганцхн бар ўзгәр дамдждж
цәәлгъвр кедж болш уга. Тер цагтнь кўцлән кўцәхш.
Мана дунд ода чигн ном-сургъуль угань элвг. Бар ўзгиг
ўгт хўврүлхлә, тўўнә ашнь зу дәкдж икдмн. Дән дунд,
бичкн амрлгънланнь, көшсн болн аргънь алдрад ирсн
дәәчнрт тўн дотр фронтд тату тартг болсн цагт теат-
ралън трупп ю кехинь та ухалтн. Генткн гурвн-дөрвн
бўркәтә фургонмуд ирәд, тедн дотр актермўд ирхлә
ямаран болх. Тедн ирәд эрсән буулгъна—театр белн.
Сергмджтә наад гаргъцхах, революционн ду дуулцхах,
зәрмснь халун дуудлгъ умщцхах. Чинрәрнь цугиннь өмн
гарчкснаннь хөбн, ямаран чигн янз хәәдж зөгсдж болш
уга юмн.

Медджәнәв—гидж Кудряшов бўрджнънв. Тўўнә
толгъань эргджәлә.

Фронтин командований агитацин художественн хал-

хднь ик оньган өгчәнә. Тиигәд би, эн көдлмш гардхд сән гисн, медрлтә гисн улс гаргътха гидж заклав.

Белн!

Армий болгън неджәд трупп авхмн, тер труппнь арминнь фронт теткх йоста. Эн керг ик дәäch керг.

Белн!

Шидрхн ним юмн болв. Нег икәр муурсн дивизин өмн, тыл тал дәкдж белддж авхар гарч ирсн цаглань нег тиим трупп наад гаргъв. Политотделин начальник бийнь теднд пьес бичддж өглә. Наадна хөөн элдү юмн болв. Кесг сарин туршарт фронтд йовад муурсн красноармейцмүд, наадна хөөн мана дивзиг даки фронтд йовултн гидж сурв. Врангелиг газрин нүр деерәс арчдж уга кех кергтә. Тер красноармейцмүдин тиим шиидвр—тер наадна чинр болджана. Эн танд искусствд бәәх идеолог гидг, кемрлжәнә, тунъгиг чикәр олзлхла. Тегәд та үр комиссар ю келн гиджәнәт.

Экләд медгдджәнә.

Танд даалгъгдджах керг иләр медгдх йоста. Эн керг бидн шинъкән эклдж келжәнәвдн. Тер төләд сәәнәр хәләдж автн. Актермудт ик чанъгъ гардвр кергтә, саглгън болн хәләмдж кергтә. Тедн заагт әлдәс болв чигн орсн улс бәәнә, болв теднә эврә дурарн фронтд йовджахнь ик юмн.

Кабинетд секретарь ордж ирв.

Михаил Васильевич, Каховкла залгълдчкввдн.

Гаран өгәд, үүдн тал гарад йовджагъад, бидн нег-негән медввдн—гидж санджанавдн гидж Фрунзе келв.

Мел тиим гидж дәәнәгъяр честь өгәд, Кудряшов фронтин командующини кабинетәс гарв.

Коридорт гарч ирәд, халцха гиджгән мааджад, нег цөőkн минутд зогсджагъад, 21-гч өрә тал аргъулхан гарад йовв. Цагсдан гаргъад цергләчд өгч йовад:

— Энти цугъяр кўций, аль бас гар тәвх юмн бәәнү?—гилж сурв.

— Мини часть альд бәәхинь болн, ягъдж нерәддгинь келдж өгтн.

—Зөвәр хол, Благовещенск газрин өөр, өницт гүүлгәнә хуучн ик гер бәәнә. Түүнд ним юмн бичәтә бәәхинь үзхч. „Красноармейск агитационн пункт цуглрана пункт“.

Ахр эрк-дарх уга мандатнь иим юм медүлджаня
„Ўр Кудряшов — полевой агитационн театральн труппин
комиссар. Гражданск болн даяаня цуг йосд донъган кўр-
гх йоста болн тиигад цааранднь бас чигн.

Белн, авчанау. Юнъгад гихля энүг нанас партий
сурджана. Тиигхля, тиим зовта болджана. Ах, матрос,
матрос, энүг чи омнь чигн медх зовта биляч.

Штабас гарад, Благовещенск базр тал йовв. Ик
агъу давдж гарад, бички онъг уга голин тагтар гарад.
базрт ирв. Тенднь гүүлганя эрдмүдт украинна газрин зөөр
саяхрдж цоохртна. Ургымл сан болсн учрар, эргмднь
гражданск дан бола баасн бийнь, цуг юмн йир элвг
биля.

6-гч агитационн, театральн труппин баах гер эн
баасн эн. Хашан үүдн хоорнд Кудряшовиг омнь медад
уга башрдлгън зовау. Тенднля ягъдж харгъхан меддж
ядад баав. Кемрджан тернь даяаня часть болхинь, тер шуд
командир талнь олад баахн күүнданас баадлиннь медад
авчкх биля. А үнүнд?

Кудряшов хаша дотр орв. Түнднь гурвн акад, дая-
на биш тергн зогсджала. Сег дор мөрд уудьвртагъар
зогсджана. Нег тергнанны өөр, газр деер суусн, баахн
красноармейц зер-зеван хатхджана.

Энүнд ямаран часть зогсджана.

— Зургъадгч полевой театральн.

Генткн Кудряшовин зүркнь байрлад, сергяд одв.

— А чи кембч?

— Би мөрчв. Манд гурвн тергн бааня, энм бидн
манд обоз болджана.

Болджана. Не, бас кен бааня?

— Ўр комендант — бийнь лежиссер, Борис Давыдо-
вич Левинзон, — гидж көвүн цаялгъв. Тер невчк кел-
кярдг баадж.

— А чини неричи кемб?

— Миний?.. Сима, Серафим Дудов.

— Комендант альд бааня?

— Тенд репетицл, деер, тенд — гидж хойрдгч давх-
рин ик терз тал көвүн заав. Тенд Михаил Михайлович
бас бааня — зурач, зуг будна.

— Ямаран зург?

— Театр бәрлг.

— Чи зөвәр ик юм меддг бәәдлтәч.

— Эчн юмб; кергтә цagtнь наадад чигн оркдв. Наадна хөөн красноармейцмүд цагъачуд тал дәврән цагт, бидн цугъар повозд йовсарн, бас дәврнәвдн нам йосар ханавдн.

— Бу бас бәәнү чамд?

— Манд.... буй..... А та кембт?—гидж генткн Дудов хоолиннь айс сольдж, орденәснь нүдән хөөгъүлл уга сурв.

— Би тана труппин комиссарв.

— Йир сән! Эс гидж нам Борис Давыдович нам түрджәнә. Гурв хонад фронт тал йовхвдн, ода чигн дала юмн кегдәд уга.

Күүкд күүнә инәдн сонъсглад, үүдн хоорнд баахн күүкд күн гарад ирв.

Иимсиг Кудряшов „баренькс“ гидж нерәдлг билә. Тер күүкд күнь сәәхн цогцта бәәдж.

Гм-гм, - гидж комиссар бурджнънв.

Күүкд күүнә ардас сахлан хуссн, штатск хувцта күн гарч ирв. Тер күн күүкд күүг сүүвддж авад, кирлцәнә девснъгәр бууцхав.

Тер бийнь уудьврта болджана гидж келн эвшәгъәд гарарн аман халхлв.—Эннь ил, чиигтә агитац болджана. Юнъгад Левинзонла классическ репертуарас нег юм тәвхәр эс күүнднәт? Классическ репертуарас нег юм сөрдж үзхм билә.

— Лидочка, кукн минь, бичә цецгләд бәәгъич. Эчн нам керг уга юмн. Эчн студий биш—Улан Цергм. Эн данъгин гарад бәәсн буугъин аягъәс мини толгъа өвдх, гидж саннч. Эврән таман олсн күн ода яяхв.

Кудряшов болгъамджтагъар сонъсджагъад, эн дасад уга газрт, таньлдад уга әмтн дунд күнд болхинь медәд, мис кевтә сагар бәәхәр седв. „Бүкл аю мет бәәгъә бәәдж, мис мет саг болхар седдгм юмб?“—гидж санад, девснъгәр өөдән гарч йовна. Дотр бийднь му болад, бийнь ганцхардсн болад ик энрлгътә болдж медгдв. Харьков биш, Мадрид болдж медгдв. Э, мел Мадрид. Тер бийнь кезә чигн Испана гол балгъснд одад уга, зуг түүнә нег үүрнь эн өврмджтә, ик сергмджтә балгъсна

тускар келлә, ода тернь Кудряшовд ямаран чигн диг даран уга юмнла харгъсн цагнъ „Мадрид“ гисн үглә залгълдад оралдад йовна.

Девснъгин бичкн агъу деер нег цöökн кўн тәмк татлдад согсджадж.

Нам ягъв чигн эн цевр керг биш. Седкләрн келхд ўўнд цевр кўн бәәхв—гисн дун гарв.

Кўўндәнәннь икнъкнъ красноармейск паекин тускар келгднә. Хи-хи-хи—гидж кўўкд кўн инәв.

— Танд кен кергтә.

— Кудряшов эргв. Öмннъ цәәгъад бәәсн чирәтә, тәмкин öнъгтә френчтә (Керенск цага öнъгтә) баахн залу зогсджадж.

— Ўр комендантг.

— Левензонигий?

— Э, э, ўр Левензониг.

— Тертн ода цол уга, репетиц болджана.

— Би кўләджәнәв гидж Кудряшов келәд, цааранднъ йовв.

Репетиц кедг зал хойрдгч этажд бәәдж. Тернь маштг болн ут öрә бәәдж. Терзиннъ шилднъ бәәсн фоясовий ўзгүд öмннъ ўнд öлг-эдин склад бәәсинъ медүлнә. Репетиций болджана.

Заалин захднъ невчкн öөдм газртнъ сцен билә, тўн деернъ актермүд көндрлдәд ўг келлднә. Режиссернъ цергә хувцта, зуг картуз уга бәәдж. Бүсиннъ торгънъ нег талнъ гарсн, гимнастеркиннъ товчнъ тәәләтә. „Эннъ Левензон кевтә“—гидж комиссар санв.

Левензон нааран-цааран йовн йовдж актермудт нег юм цәәлгъдж öгчәдж. Сўүлднъ ирдж зогсад французск буржуйк, версальск цергин офицерлә шогли бәәдж, öнъгрсн коммунарин цогцар дөөгән гаргъджахинъ ўзүлв. „Чик, медрлтә кўн кевтә“—гидж Кудряшов сонъсджагъад санв. Ик гүджрлт кергтә, мел галшнъ болх кергтә. Му наадн уга, му наадач бәәнә. Энүг актер болгъы медх кергтә. Иоста артист чиигтә ўгмүдәс оч гардж чадхмн.

Декорацин заагар нег öргн доран нег цöökн сахл шотк мет шошалгъдж ўлдәгъад хуссн маштг кўн гарч ирәд, Кудряшовин öмн зогсв.

— Үр танд кен кергтә?

— Нанд Левензон!

— Би түүнәнтин гиджгвчньв—гидж маштг кўн келв. Таньлдхитн эрджәнәв. Михаил Воронцов.

—А... Би тана тускар сонъслав, Михаил Михайлович.

— Зурач байрлн тусад,

— Кенлә күүнддҷәхим медүлтн!

— Джөөлн болх сана зүүдж; Кудряшов тана комиссар болджанав гидж келв.

Эн келсн үгмүднь ик кўч авв. Воронцов сцен тал эргчкәд хәәкрв:

— Зергдәд! Тагчг зогстн!

— Кудряшов алнь болмар заалд дарунь гилтә актермуд гүүлддҷ гарч ирәд зогсцхав. Зуг Левензон юн болад одв?—гидж сурв. Воронцов аргъулхн шимлдәд, нег цөокн үг келв. Цуг белн болхлань, Воронцов комендантин өмн зогсад, юн болсинь келдж медүлв.

Үр режиссер болн комендант мана труппин комиссар ирсиг келдж медүлдҷ таньлдулджанав. Вольно.

Левензон—Кудряшовд эврәннь актермудин, красноармейцнрин, мөрдин, тергдин болн нань чигн юмсин тускар ахрар болн тодрхагъар келдж таньлдулв. Кудряшовд эвго болдж медгдв. Заалин дунд гарч зогсад трупп тал келв. Эн цергә бәәдлән уурхинь сурад, репетицин таслсндан буругъан сурв.

Мана эркн кергмдн сәәнәр белдсн наадн, дәәнә—цергә халхинь бидн кӯцәхвдн. Болв, бидн фронт орджахан мартхмн биш. Невчкн дәәнә—цергә бәәдл үлү болхн уга. Чик эс менй?

Актермуд байртагъар зөвтнь багтцхав.

Кудряшов гүүнәр саналдчкәд санв:

„Нә, гем уга, мөр болхнь нег юмн шатх. Мөр болхнь би комиссартан кергтә чигн болад бәәхв.

Фронтт гархин сүл гурвн өдр, гүүлдән болн учреждениемудт болсн зүтклдән хойрт чилв. 6-гч агиттрупп Рымарск улицд бәәх театрт, үр Фрунзед эврәннь наадан үзүлсн нег цөокн частьмуднь темдгтәгъар медгднә.

Гурвн неджәгъәд гарцта наадн тәвгдлә: хойр комедий, негнь драматическ сцен—„Үүнә чидл“. Сүүлнъкинь

Левензон эврән бичлӓ „Боричка“. Эн хаалгъдан эн йир икӓр оньган ӧгв, болв актермуднӓ чигн тӓӓнӓс татсн уга. Наадна геройнӓ—цагъан генерал. Тер Красн Армд седклнӓ тусад, теднӓ диилврмӓдтнӓ дӓнӓ болна; болв цагъачуднӓ тӓӓгинӓ медӓд, улачуд дӓврӓд ордж ирхлӓ тӓӓг алчкна. Эркн ролинӓ кӓгшн актер Чужбинин наадла, тӓнгиг актермуд „Пал—Палыч“ гидж нерӓдлг билӓ.

Минӓ эн гурвн юмар ӓднӓ кех юмн чилӓд бӓӓсн уга. Теднӓс талдан ду-биигъин кесг номермӓд Левензон белддж. Болв репетуарин „хадасн“ болдж хойр наадн билӓ. „Парижск коммуна сӓл ӓдрмӓд“ болн „Хойр мир“. Болв теднӓ ода чигн репетиц кегъӓд даслгънд бӓӓгъӓ билӓ. Кудряшов ӓдл-ахугъин болн политическ гардвринӓ бийдӓн авсна хӓӓн, Левензон художественн кергт ик оньган ӧгдг болв.

Ӕр Фрунзед наадн таасгдв. Болв „Ӕннӓ чидл“ гиснӓ зӓвӓр ухалулад бӓӓв. Эн темдтн ик сольлгън кергтӓ гидж Левензонд келв. Эн красноармейцмӓдт хаджгър уха чигн орулад оркхмн. Тиим офицермӓдиг хургъарн дарад тоолдж болхмн. Болв тиим генерал билӓ (ӓнтн генерал Николаевин туск медӓллгън), тер мана кергин тӓлӓ герой кевтӓ ӓклӓ, болв тер ганцхн болсн йовдл. Болв наадн сӓӓнӓр бичгддж.

Левензон улагъад байрлдж, бурджнъдж хансан медӓлв. Фрунзе—Кудряшов тал ӓргв:

— Нӓ, керг ямаран болджана?

— Керг йир ик, ӓр командующий.

— Келхд ӓврӓннӓ бӓӓрндӓн гидж сандж ӓс бӓнт. Талданар би нам санджасн угав. Сӓн партиец революцд ӓврӓннӓ бӓӓрӓн мӓнъкӓн олдж чаддмн. Тер комиссарин гаринӓ чанъгъур атхад, цааранднӓ кӓдлмштн йовудта болтха гив.

Манъгъдуртнӓ—ӓклсӓннӓ хӓӓн фронт тал йовх болдж гарв.

Ӑрӓнӓс авн вагонмудт ачлдцхав. Актермуд кӓнджлмӓдӓн болн консервмӓд авцхав. Тедн, кен деерк орн деер, кен дорак орн деер кевтхӓн оллад шуугатагъар зӓтклдв. Кудряшов красноармейцмӓдтӓ мӓрд орулад, тергӓн платформ деер ачлдв. Тергднӓ йир кӓнд болдж медгдв.

Көлгч авгъ Петро уурлад ирв:—Арвн дөрвн залу актер-муд бääнä, нөкд болцхахш.

—Актермудин кергнь төрүн талдан, тедниг кондäхм биш гидж Кудряшов цääлгъв. Воронцов дарунъ гилтä уга болдж одчкад, нөкд болх зургъан кÿ дахулад кÿрч ирв. Тедн дотр Пал — Палыч йовна.

Ачлгъин сÿүлär труппин улс цугъар көдлв. Нам танкист болн драматическ эмгн болдж наадлг Людмила Ивановна бийнь кÿүкд улсин бригад толгъалв. Кудряшов хая-хая заавр өгчкäд, тагчгар көдлн бäädж, дарагъар цугинь хäläгъäд бääv.

„Ûнÿнд альдас болв чигн äмтн бäәнä гидж ÿр Фрунзе келлä Болв сäәнär гардад эврäгъән кедж авч болхмн. Нам эн уурта, Керенскин цагин френчтä Анатолий Барсовас чигн кÿ кедж болхмн, бийнь ÿнÿнд красноармейск паеккин төлä орлав гидж келджäсн бийнь. Зуг тÿүнлä кÿÿнддж чадх кергтä. Кудряшов тагчг хäläгъäд бäәнä.

Баахнар көдлмшлäгъән таньлдад; нам художественн халхднь ордг болад ирв.

Левензон эврәннь наадндан тÿнд дала ик биш роль бичдж. Кудряшов улачудиг толгъалад, цагъачудин штаб дäврлж орна, тенд ÿкджäсн генерал олдж авна. Тернь багъасн авн революционер билä—гидж келäд, мектä, чанъгъ болн ääмтхä хортнла өршәнъгъÿ уга болхинь красн командирäс сурна. Кудряшов красноармейцнртән ахрар нег цöökн ÿг келнä Зер-зев гихäс труппд бääсн ганцхн ручной пулемет Шаша, гартан Дудов тÿүнä халжуднь зөгсджана. Петров болн Данила Обушко, көлгчнр, ÿксн героиг улан кенчрär бÿркджәнä. „Революционерт, сÿл мендән келх кергтä“—гидж Кудряшов келв, болв „маэстро“ Богучарский сценä ард „Интернационалин“ дууллгъна айсар дирижировать кеджәнä.

Кудряшов тÿрүлäd бийдән роль авхар седджäсн уга билä, дакад нег баахн сценическ керг авсн политическ чик болх гидж санв. Эннь бийинь болн актермудин хоорнд йилгъл уурулх зöвтä. Харьковд болсн ачлгън лавта кергтäгъинь медÿлв, кергтä болхла мөснä бийнь шуурна. Көлгчнрäс, красноармейцнрäс, комиссарас, зурачас болн актермудас бÿрдсн трупп хоорндан ни-негн

1. Генерал Николаев—улачуд тал гарад, революционн Петроград хареджагъад героическ кевар ÿкäl.

болад ирв. Левензон, Воронцов хойр энүгинь, комиссарин эркән чик политическ гардврас болджана гидж тоолдг билä.

Түрүн наадан Александровскд станцдеер тенд зогсджасн военн эшелонд гаргъдж өгв.

Түрүн болдж „Парижск коммуна сүл өдрмүд“—гидг пьес тавгдв. Красноармейцнр вагон—сценä өмнк агъу деер шахцад зогсцхав. Наадна байрта тооднь чанъгъ альх ташлгъар чилнä. Наадна сүүлär красноармейцмүд комиссариг сурврумудар дарад хайчкв:

- Кезä энти болсмб?
— Энти үнн юмб, аль худл юмб?
— Удан болджах юмб, аль ода болджану?

Сурврумудтнь Кудряшов күцц хәрүс өгхәр седв. Тернь Парижск коммуна тускар кесн баахн лекций болдж гарв. Комиссарин келсиг, актермуд комиссармуд ик шунлттагъар сонъсцхав, Левензон пьестән немүр орулхар, кесг цäлгъджäх үгмүд (күүндä) бичдж авв.

Минь эн цаглань фронтд ик сольлгън болджала. Ар үзгäс нег-негнәннь ардас шин частьмуд ирджälä: сборн полкмуд, артиллерия болн конница. Кудряшов энүг полит-отделмүдäс авдг сводксасн меддг билä. Польск фронт таласнь, Врангель тал Буденнä диилгдшго конница дäвр-джәнä. Коммунистнр, комсомольцнр балгъсна болн селәнä добровольн частьмуд фронт тал адгъджана. Актермуд наад гаргъад, ду дууллад тедниг сергәнä.

Данъгин болад йовдг диилврмүд болн намрин түрүнък дулан өдрмүд, актермудт фронтин түрү зовлнъта бäädлиг мартулад йовна. Кудряшов цугтаннь төлä зовна. Мөрчнрнь мөрдән асрна.

Нег дäкдж Сима Дудов сурв:

— Ёр комиссар, кезä бидн вагонас гархмб? Иигдж бääхлärн фронт чигн үзш угавдн.

— Гем уга, Сима. Бичä адгъ. Бас чигн цаг бäәнä.

Агитпоезд аргъулхан дäәнъ газр тал өөрдäд йовна.

Сентябрин сүл өдрмүдт Улан Церг Екатеринославас Александровск тал, шидрхн Врангелин церг йовсн газр тал дäврлгъ келä. Гурвн хонгт ноолдсн ноолдана аштнь цагъачуд көөгдлä Эн Фрунзен тактикин түрүн диилвр билä.

Кудряшовин поезд сүл станц күрэд, ацагъан буулгъв. Зогсалд уудьсн мörд, байртагъар тергдән чирлдв. Ода циигдүдин нүүдллä äдл джиргт-л эклв.

Красноармейцмүд болн селәнä äмтн, брезентär кесн сцентä актермудиг байртагъар тосв. Трупп фронтин тылднь селәнäс-селән күртл чонджмудар темдглäд йовдж йовла. Кесг дäкдж актермуд теет хонв. Кудряшов эврәннь „частин“ дääлддж ноолддж чадхинь кезәнä шүүчклä. Көлгч болгън хөрäд гучад сумта буута билä. Дудовин тергид палаткин тасрха кенчрт цуглата ручной пулемет кевтнä.

Кудряшов эврәннь улсин занъ-бäärинь мел шиндж-лäд йовна.

Болв икнъкнь саак „Мадрид“ болдж медгддгärн бääгъатä—чигн күүнä äмтс болдж медгднä, тедн тал күүкдлä äдлär хäläх кергтä, болв актермудин күүндән-днь орлцад тун дотр политикин тускар күүндхлән медмдж угагъар орлцад Кудряшов меддж авхар зүткв. Нег дäкдж Левензонла күүндджäгъад труппин тускар эврәннь санджасан келв.

— Минь эн ман тал мел седклärн эс ордж. А тернь—цагъан тал гархар эвтä цаг күлäджәнä. Зäрмнь йосн седклärн красноармейцмүдт сергмдж үзүлх саната, болв авантюрäс буру гиш уга. Эн барыньк наадхдан дурта, нег шил духин төлä залуд чигн одхмн. Зуг удан бишär—нег гурви долан хонгар. Пологд бäähд куплетистка Ксения комиссариг бийлäгъäгъән сән бäähлä буру гиш угагъан медүлäд бääv. Эн „мадридк“ Кудряшовд таасгдг болв чигн, бийән бäräд бääv. Кудряшов эврән бийән ягъдж тоохан меддг уга билä. Сäähн биш, хүүрä, севгтä шар чирätäгъән меддг билä. Тер цугъаралань äдлär бääгъад эврәннь политическ чинрән цеврär хадгълхар седдг билä.

Чужбинина тускар комиссар юм келсн уга. Öвгн тунд таасгдг билä. Пал Палыч мөнъкänd äдлär цемцäгъад бäädг билä. Тер маштг нургъта, буурлтан цуг—мах тату, тевчнъ-гъү болджатлан, мектä нүтä тиим билä. Эврәннь кергтән седклән тäвдж, хурт чигн, бальчгт чигн түүгән күцäгъад йовдг билä. Хоорндан хов-хоч зöөлдäд орксн актермудин бийснь тун тал хальддж чадг уга билä. Наадсн цагтан дала джантъгър угагъар, äмтн авлмар наадг билä. Түүнä толлврнь

күчр сән билә. Нег умшчкснанны хөөн рольд, нам элдәд гаргъчксн юмн мет болдмн. „Эн мел йоста юмншнъ наадна. Художественн театриг дуралгъна“—гидж актер-муд күүнддг билә. Чужбинин гисн бийиннъ нерн биш, нуувчин нернъ—гидж шимнлддг билә, йосндан болхла—Пал Палыч—аристократ. Түүнә дун угань болн эс ниичнъ актермудиг алнъгтрулад бәәдг билә. Цубъар хоорндан невчк нуувчинәр бәәхдән дурта болцхадг билә. Кесг дурлгъна туудж болн аялгън эн бичкн коллектив дотр буслад бәәдг билә.

Нег дәкдж Кудряшовд Чужбинин өвгнлә хамдан бәәх патър харгъв. Сө, ора нааднас хәрдж аашад, гражданск дәәнә тускар күүндлдв.

Советск командованә стратегический зурань худлас холинъ медх кергтә.

Гражданск дән ик онц бәрц кергтәгъинъ Чужбинин кезәнә медлә, зуг Деникин болв чигн, талдан генералмуд түүг меддж чадджана.

Кудряшов болгъамджтагъар сонъмсдж сонъсв.

„Негтә өвгн биш“—гидж дотран санад, сурв:

—Фрунзег ямаран гидж саннат?

—Йир тоолврта командир. Нанд нег юмн энчн, дәәнә күн биш билә гидж. Би нам тиим юм кезәд чигн иткш угав. Уфан өөр күчтә болн эвтә гидг дәврлгъ тер кев, тиим дәврлгъ ик медрлтә военн специалист болн сансан күцәхәр седсн төмр болд зүрктә күн кедж чадхмн.

Күүндән зөвәрт болв, унтхиннъ өмн Кудряшов көгшн актерин келсн үгмүдин тускар санв.

Данила Обушко көлгч красноармейц, гарсн газрнъ Таврия билә. Эн цагланъ Полгас Токмак тал 16-гч дивизий болн 2-гч мөртә цергин ардас (тылднъ) 6-гч фронтин агиттрупп йовдж йовла. Обушко кесг сонън-сорм юм комиссарт келдж өгв.

Эн газр Махнон төрсн газр: Гуляй—Поле, Полога, Орехов. Арвн доладгч джил Нестор үнүнд бунтарск туган делсклә. Керенскиг бәәгъә бәәхд помещикүдин газр хувалгън экллә. Эх, басл сергмджтә цаг билә.

Обушко Махнод джил шаху церглддж йовдж. Обушкон келсәр болхнъ германо-австрийск аккупацин цагла

Махно йоста революционер сандж. Хёөннь предатель болв. Махно улана полк тал дэврхэр седсннь медэд, Обушко өөрән гурвн үүртэггән асхн шидр нääpас согту гарч зулад улачудт медүлсн, улачуд өцклдүр гилтә ни негн йовснннь дэврлггиг ик белдчксәр тосла. Обушко бандит Махнод йир дур уга билә. Дääни халхар ик медрлтэггинь нуудг уга билә, болв угатнриг үниг хулдснннь ик дур уга болдг билә. Групп таньдг күүтрмүдәр ламджад гархла, Обушко Кудряшовд саглхиг медүлв:

Белн деер йовх кергтә үр комиссар. Үнүндтн нүкн-хотхр болггн Махнон баандин герлә адл юмн. Теднтн тергд тонхдан йир дурта. Кемрджән аамшгтә юмн харггхла зулцхана.

Эн үгмүд комиссарт бу селмән авхдннь ик оньган өгхинь медүлв. Данилин гарт дөрвн диск патротаггинь ручной пулемет өгв, дакад зөрлсн полкас арвн ручной гранат сурдж авв.

Таврин край байн болн сääхн. Үнүнд тегш газр уга. Мел толггә хотхр хойр. Украинск селәд, немецк колоньмуд, цаггән-цаггән күүтрмүд, цогц дарсн хуучн толггәс тергнә өөр эрлзәд йовв. Амр тергид, арггулхан йовсн цагт үнүнд ним ик ноолдан болджахиг иткхд күүчр болна. Болв Обушко болв чигн, комиссар болв чигн энүнә тускар амсхүлин чигт чигн мартлдж бääхмн уга.

Асхн болад ирв. Левензон уудьврта ду дуулдж йовна. Гурвдгч тергнә бrenzент дорас кесг улсин сергмджтә дун гарна, түүгинь „маэстро“ Богучарский дирижировать кенә.

Арвн дуунаггяр кесн картар болхла, ода дөрвн километр болад ик селән бääхмн, түүнд 46-гч дивизин нег бригад бääх йоста. Тенд актермудиг асхндннь наадн күләджәнә. Болв селән үзгдхш. Обушко алнътрад төөрдж йовдг болвз угавдн гидж келвв.

Гем уга, йова йовдж нег юмнд ирхвдн гидж Левензон төвкнүлв. „Ирхнь-ирхвдн, зуг альдаран“,—гидж Кудряшов санв.

Эн района газриг фронт бүклдннь эс бүрксиг болн теднә хоорндаггяр гурвн түүнәс үлү чигн километрәр зә гарсиг тер меднә.

„Зуг тиим зäägъар эс гарч одхинь сән бäädж“.
Болв äмтн бичä ääтхä гигъад Кудряшов йовсн кев-
тән йовад йовв.

Öмннь эрäдлäd ургъсн модд үзгдäд, гермүдин дүр
үзгдäд, нохан ä сонъсгдäд ирхин алднд харнъгъурад
ирв. Äмтн бääx газр тал öördдж йовна.

Нег эргүлн мод ургъасн байна герäс болн тавн-
зургъан крестьянск гермүдäс бүрдсн күүтр бäädж. Бай-
на геринь эргүлäd кесн цагъан чолун хашата бäädж,
тернь зäрм газрмударн хамхрад ундж.

Актермудиг сäәнär тосв: хотинь öгв, бүтн үлдсн,
киитрäd бääсн байна герин öрäс секдж öгв. „Маэстро“ Багу-
чарский тер асхндан, нег цöökн ду-биигъин номер öгäд
нär гаргъв. Öрүнднь наад гаргъхмн гидж шиидв. Тärәнä
хуралгън чилдж одсн цаг билä, күүтрин улс намрин тä-
рäндән белдджәнä.

Кудряшов Махнон тускар сурв, кезä үзлät.

Махно бичкн күүтрмүдт дур уга. Тертн ик-ик талнь
зөрäd бäәнä. Колонист немцнриг шүүрч үзäd бäәнä.

Нäärин хöөн, äмтн унтхин öмн, Кудряшов цугъарн
саг—хамдан бäätн гидж келв. Обушко Воронцовта хою-
рн немецк колонь орад разведкд (харулд) гарв. Теднлä
күүтрäс хойр көвүн йовх болв. Күн болгънд ручной
гранат öгв. Кудряшов нег юмн болхла гарад йовад од-
хар, дäән кевär белн бäälгътн гив. Мөрдән конюшньд
орулсн уга.

Арвн часин алднд сүл äмтнь тарв. Элтä намрин
асхн, олта тенъгрär күүтр бүркв. Öрäст агъарнь чингтä,
көгджрсн үнртä билä. Гер дотр бääсн öлг-эдäс киит
дүрäd бäәнä. Комиссар терзär гаргъад кирлцән деер
тюфяк гаргъдж хаяд, унтхар кевтв. Күүтрäс ноха хуцсн
ä сонъсгдна. Холд күн дуулна.

Харулд гарсн улс ирхд, Кудряшов эрг-дүрг гигъад,
унтджадж. Зәнъгнь сән. Колонистмүдин үгär болхла Ма-
риентальд үдин хöөн нег баахн отряд ирдж, гурвн пуле-
метин тачанкта, кесг мөртä күн. Обушко Воронцов хойр
красноармейцлä харгъдж. Тернь—квартирьерский отряд
гидж келв, зуг альк частинь келдж öгсн уга.

Кудряшов öрлä босв. Худгин öөр көлгчнр мөрдән
услджана. Актермүдин икнъкнь унтад кевтätä. Герин

кирлцä деер Чужбинин эврәннь генералск костюман арч-джана. Өвгн генеральск формдан йир зокдг билä. Мел тунд уйснла äдл. Актермуд зäрмдäн наадлад тунуг „тана зергäс“ гидг билä.

Орүн хотиннь хөөн актермуд наадндан белдцхäv. Тергд тал күүтрин улс хурдлдв.

Агъугин дунд, хойр тергн деер Воронцовин ухалдж кесн, бийинь икär байрлулдг сцен билä. Наадиг äмтн зогсад хäläх йоста билä.

Комиссар байна гер эргв. Ондр газр деерäс немецк колонь сäәнär үзгдлг билä. Тер нүдн талан артиллерийск дурна кев. Мариенталь өргн уульница ик селән билä, черепичн дееврмүдтä байн гермүдтä Сән өдрмүдт мөр-гүлин хонъх цокдг бäädж. Колоньд ода тагчг ä уга.

Наадн эклхин өмн „маэстро“ музык татулв. Сцен эргäд күүтрин äмтн хäрглдäд бäәнä. Наадн кел бäргдсн комиссарас сурлгъа авлгъар эклв. Офицермүд больше-викиг дөөглв, генералин зөрмг-чанъгъ чиирг бäädлнь, офицермүдиг, би талан героическ хортнд бийим бичä дорлцулхар седтн гисн темдг медүлнä. Комиссар, цагинь олад, цагъачудин нүднднь зулна. Түүнä ардас көöldнä.

Минь эн цаглань Дудов сценä ард хойр дäкдж буугъин ä гаргъх зөвтä билä. Энүгärн түрүн гарцнь чилнä.

Буугъин ä цаглагъан гарв, болв түүнä ардаснь кесг буугъин, пулеметмүдин тачкнлгън гарв. Күүтрин захас кун колоньд халгън болджана гигъäд, хääкрäд гүүдж йовна.

Наадн гардган уурв. Тергд хääкрлдäд күүкдäн герäднь көөдж орулв. Күүтрин залу улснь генткн уга болдж одцхäv. Мел тедн үнд уга бääсн äдлär актермүд нег газр хурчкад нег-негн талан ääмсär хäläлдäд бäәнä. Негнь шимлдäд „Махно“ гив. Нег актер күүкд кун оргъчад, уульв. Мөрчнр мөрдäн зүүхär гүүлддж одцхäv. Воронцов йир шулугъар сценән хурав.

— Борис! Тергдäн бел кечктн Кенд бу бäәнä? Нааран нан тал гидж Кудряшов хääкрв.

Тенъгр! бурхн хойр минь, зуг бу угагъар халдулдж болш уга. Бидн гегән герлин улс бидн—гидж Людмила Ивановна чишкв.

Кудряшов герин ца дурнагъар колонь тал хялэджэ-
нэ. Түн тал Воронцов гүүдж ирв.

— Алексей Никитович, труппа аамлдан болджана.
Күүкд улснь уульдад, хяакрлэд, манд йилгэл уга гилд-
цхэнэ.

— Төвкнүл тедниг. Красноармейцнриг нааран, мөрч-
нриг тер йилгэл уга гиджэсн улсур соль. Зуг шууган
угагъар. Ручной гранатмудан бичэ марттн.

Уульнд ик үүлн болад тоосн бүргэд одв. Эн мөртэ
улснь лавта. Зуг кень: улачудий аль цагъачудий.

Пулеметн тачанк. Тииглэн, манахн гүүлддж йовна.
Генткн дэврдж кевтэ

Тоорм дотрас тавн-зургъан гүүдж йовх күн үзгднэ.
Тедн зогсад ардан нег газр хагъад йовна.

— Тетери! Ягъад эдниг тачанк деер эс суулгэджа-
хмб? Мел аамсснь үнн.

Кудряшов эврэхн талан ирв. Агъу дунд, белдчкн
тергдин өөр актермуд цоохртад баянэ. Күүкд улс за-
гас офицермүдин болн цагъан салдсмудин дүр онцрад
баянэ

Дудов, Обушко, Петро! Көвүд шулугъар наартн.

Обушко пулеметн диск чирдж. Актермүд Левензон-
ла чангъар зүтклддженэ. Людмила Ивановна дунь ик
холд сонъсгдна.

— Иньг минь, тенъгр, бурхн хойр! Та адрджах
кевтэт? Та ю кехэр баянэт?

— Эх йир мадрицмүд!—гидж комиссар уурлчкад,—
Нэ болг Левензон теднлэ оралдг.

Болв Левензон, Воронцов хойрнь дарунь гилтэ күү-
трин хашан эрсин өөр күрч ирв. Кудряшов красноар-
мейцмүдиг чолун хашан өөрэгъар кень ямаран юм хялэ-
хинь даалгъад зогсав.

Гүүлддж йовсн улс селэнэс гарчкдж. Хойр пулеме-
тн тачанк күүтр тал хаалгъар гүүлгэд аашна.Тедниг кесг
мөртэ күн дахдж.

Гурвдгчнь ягъсмб? Нам эднэ өмнэс ноолдхла сэн
болхмн болвза?

Халгън зогсхш. Бас нег арвад гар гүүлддж йовх
салдсмуд үзгдв. Цаг-цагар негнәнн командар зогсдад
халдад йовна.

Гентки цаагъаснь гурвдгч тачанкнь үзгдв. Түүнэ арднь мөртэ отряд.

А! ним болджана энчн!

Ноолдан селәнэс тег тал гарч. Тачанкс болн мөртэ улс зогсдв. Салдсмуд теегэр гүүдж йовцхана, болв тедн тачанкс хойран хоорнд ода чигн километр шаху бääггя. Сүл таланкнь селәнэс гарн, күүтр тал халлагд гарв. Болв эврәннь эндүггян медад хаалггын дундурас теегт зогсджасн отряд тал эргүлв.

Минь эн цаглань селәнэ захд, хортна мөртэ церг гарад ирв. Саллдад, гүүлгддэд йовггын улсиг көөлддг йовна. Гурвдгч тачанк кесг дäckдж хав, тернь сансинь күүцән уга. Джолачнь мөрдән бääсн гүүдлärнь көөв.

Актермуд чирäггян будчксн, нааднаннь хувцтаггян тергн деер дарцлв. Цааранднь юн болхинь кен чигн медджähш. Мөр болхнь эннь нам худл юмн болад эдн цааранднь наадан гарггяд чилäггяд чигн бääх. Чужбинин Людмила Ивановна хääкрлггиг зогсахар зүтклдв. Богучарский, Анатолий Барсов хойр хоорндан зүтклджәнэ. Богучарский „офицермүд“ хувцан сольдж үмстхэ гидж чирв.

— Би эн мундирән тääлш угав. Нанд цаггачудас äгггяд керг уга. Нам кергтэ болхла теднэ өмнэс минь эн кевтән чашктаггян, погонтаггян йовдж чадхв.

Барсов оошкин уурта, хоосн көндэ күн билэ. Бийнь наадксасн татуггяр ääджähмн уга, тер бийнь тунүггән эс медүлхär седв. Богучарский тунүг йир сäänär меддг билэ, болв көөрэд нег юм гарггчкв гиггяд ääлггхär седв:

Та медджäнт, энти ухаггян сольлггын болджана.

— Манд йилггэл уга, күүкд минь. Намаг бичэ алултн,—гидж Людмила Ивановна äкрмддж келв.

Гентки урмдтаггяр Чужбинин күүндэнднь орлцв.

— Зергäнр, эндүрджäджв, үүрмүд.....

— „Зергäнр“ гисн сән болх гидж Барсов келв.

— Мини келсиг болггямджтаггяр сонъстха гидж сурджанав. Кен чигн костюман тääлчхмн биш. Түн дотрас тадн зергäнр офицермүд болн салдсмуд. Медгдджәнү?

— Медгдджәнэ,—гидж Барсов хärүцв.

— Зогсджатн, ягъад иигджăхмб энти? гидж Богучарский орлцв. Түүнă чирă деернъ эс итксн болн аамссн темдг билă.

— Бичă орлцад бăятн гидж сурджанав!—Цаадкн түүнă үгинъ таслв. Цугъар мини закагъар болджана.

Чужбининă хоолиннъ айснъ болн үгмүднъ итклтă-гъар гарв, цуг тагчг болв, черкесск поручикин формта Лидочка гүүдж одад гаран зүрки деерăн чанъгъар шахи бърн бăадж эгзгънсн дуугъар сурв.

— Би басий?

— Та бас. Ода цугъар мини ардас, зергăснъ. Форм угатн үнүнд үлдтн. „Маэстро“ Богучарский тал үнүнд хăлăджăхмн болджанат.

Э, юн болджахмб эн цугъар?—гидж тер хăакрв, болв түнднъ күн хăрў өгсн уга.

Чужбинин зоргтăгъар гер тал гарад йовв. Түүнă ардаснъ, кълан авч йовхар седсн гурвн офицер, хойр салдс — актермүд йовв. Цугиннъ ард Лидочка оралдад йовна. Түүнă кълмүднъ арă кондрдж йовна

Богучарский гаран дайлчад келв, үлдснъ цугъар тергдăрн эврăннъ бăарăн авцхатн, белн болтн — гидж. Күүкд улс тагчг болцхав.

Левензон, Воронцов хойр хашан өөр зогсджала. Обушков эврăннъ пулеметан чолугъар халхлджала. Кългчнр бас ноолданд белдджăцхăлă.

Цагъачудин мортă церг гүүдж йовсн красноармейц-мүдиг кўцв. Кесг дăкдж буугъин а гарв, үүлн болсн тоорм дотр чашкс гилвклдăд одв. Мортă улс хăрў эргв. Минь түүнлăнъ тачанкаснъ пулемет тачкнв.

Хăлă! Манахс! гидж красноармейцмүд хăакрлдв.

Чужбинин комиссарин өөр зогсджана. Түүнă алтлксн погонмуд болн шалвриннъ улан татасн ик холд ўзгдл билă. Арднъ офицермүд дарцлдад бăанă.

— Хооран цухрцхатн,—гидж Кудряшов келв. Бийс талан аът бичă авлад бăятн. Түүнă хăлăцнъ мел селанăс гарсн нег цөөкн мортă цергчнр тал ордж оч.

— Нааран аашна! гидж Обушков хăакрв.

— Ноолданд белн болтн!

— Ёр комиссар, та ю кехăr бăанăт?

— Ёздж эс бăнт, ноолднав. Юн болджана.

— Дурнагъан өгч болхий?—гидж Чужбинин сурв.
— Мәтн! гидж ода кегәсн гарсн юмиг Кудряшов хайдж өгв.

— Ил,—гидж Чужбинин дурнагъар хәләчкәд келв.
—Тедн эргәд авхар бәәнә. Цергнъ взводиннъ өөр хойр офицергә бәәх. Ёр Кудряшов, би танас сурджанав, манд күүкд улс актермүд бәәхиг тоола бәәтн гидж.

Кудряшов уурлв.

— Би танд келлв, үүнәс йовтн гидж. Эргәд цуглрсн улс тал хәләчкәд хәәкрв. Цуг бу угатн герәдән орцхатн.

Мөртә улс өөрдәд йовна. Хойрдгч пулеметнъ тачкнв.

Генткн нам эс күләджәсн юмн болв. Кудряшов сана авх болсн уга, Чужбинин эврәгъәрн кегәд бәәв.

Зергәс офицермүд нан тал. Зергә капитан карт өгтн. Хойр салдс герин кирлцә деер зогсатн. Мел иигәд. Зергәс—поручик (Лидочк тал, герәд ортн. Бийән дуудсн цагт гарч иртн. Зергәс прапорщик болн зергәс капитан нан тал. Ёр комиссар красноармейцмүд тал одтн. Арлтн. Би командованъ авчанав. Шулун. Бичә удтн, эс гидж оратдж одх. Хашан ард гарч булттн.

Кудряшов нег баахн зуур алнътрдж бәәгъәд, эргәд хойр гәрәдәд хашад күрв. „Кемрджән эннъ лавта ухагъан сольлгън болхла, түрүн сумарн чамаг“ гидж санв.

Байна герин кирлцән деер нег цөөкн офицермүд зогсв. Капитан Ценский карт секв. Генерал гартан дурнавта, өөрддж йовсн отряд хәләгъәд зогсджана. Хойр салдс, копната өвсн мет үүдн хоорнд зогсджана. Мөртә цергчнр, чирәгъәрнъ үзәд, хазгудинъ лавта танәд бәәмәр өөрдәд күрч ирв. Омннъ офицер йовна, арднъ бас негн. Мөриәннъ йовдлинь аргъулдулв, ик деер джидмүднъ нәәхлдәд йовна.

Генерал, нүднәсн дурнагъан авад, капитаниг дахулад кирлцәнә девснъгәр буув. Отрядин өмн йовсн офицер, генералиг үзчкәд, мөрән татдж аргъулдад, гаран картусиннъ нүр тал өргәд кесг офицермүд үзчкәд алнъ болдж хәләв.

— Тадн альдаран адгъдж йовнат, зергәс поручик? Юнъгад иигәд үнтә цаг үрәгъәд йовнат? Кен таниг

нааран йовулв? Энд чидл бääнä. Шулун болдгар цаг тудл уга зүн талан эргäд, улачуд күрхäs öмн. Довтлад.

— Алдр зергäs, үнүндтн нег эндү гарч оч. Нанд за- кан бääнä.

— Нä—нä. Үгән цöөнär зергäs поручик.

Эврәннъ взводан авад, улачуд тал дäвртн. Кавале- рийск кевär, генткär, зöрмгär. Эркән уга күцäдж үзтн.

Генерал эв угагър эргäд, кесг минутд карт шин- дждлж хälән йовдж девснгär аргьулхан öдән гарад йовна. Минь эн цаглань герин үүдн хоорнд гартан цаас бärсн черкесск поручик гарад ирв. Барсов кирлцән деер цäädж одсн, чирмл уга хазгин офицер хäläггäд зогсад бääнä.

Взвод нег баг болад цуглрв. Салдсмуднъ алнътрад генералиг нег хäläггäд, эврәннъ командирән нег хälä- ггäд бääнä. Сүүлднъ тернъ чашкан öргäд командлв:

Зун, хатрларн мини ардас.

Шпорарн мөрән хатхн хärү эргүлв.

Взводнъ түүнä ардаснъ кöндрв.

— Зогс!—гидж генткн чочсар арднъ йовсн хойр- дгч офицер хäакрв.

Взвод хашан ут туршар сунад одв,—засадас хөрхн ишкмд. Генерал герт орад бултдж одв, Барсов цепäs мöлтрсär түүнä ардас гүүв.

Хазгин хойрдгч офицер командирән кööldдж йов- ла. Минь эн цаглань нииггär эклсн халгн болв, түнү- гинь пулеметин тачкнлгн дахв. Түрүн болдж взвод зог- сасн офицер унв. Мөрд инцхäлдäд, öдән гäрдлдäд шората хаалгъ деер, деерк улсан унъгьалдад бääцхäv. Менд үлдсн нег цöокн эмäлиннъ бүүрг тал öкäлддж авлдад селән талан хärү гарад зулцхав. Красноармейц- мүд теднä ардаснъ кесг дäкдж хав.

Хойр шавтсн хазг босхар седцхäv, Воронцов гра- натар шивäд босдгинь таслв.

Дядя Петро алдрсн мөрдинъ бärв. Түнднъ альдас гарч ирснъ эс медгдсн күүтрин улс нöкд болцхав.

Кудряшовд öндр кер аджргъ кöтлäd авч ирв. Ко- миссар хärү дурнагъан авад, зүн тал теегт болджасн ноолдаг шилтдж хäläv. Ода цуг гурвн пулемет гурвулн кöдлджәнä.

Воронцов иньг минь шулугъар зўн тачанк талнь довтл.

Воронцов заасн талнь довтлад гарв. Пулемет фланг таласнь мел цёокрджәсн цагъачудин цергчөр тал хагъад бәәнә.

— Али генерал? Павел Павлович хаджанав! Йёра-джәнәв. Сән! Йир сән. Нә ода тергн талан одтн. Белд-цхәтн Йовхмн.

Ўнүнднь дядь Петро орлцв. Тер Чужбининд сәәхн ургъцта боргч гү кётлдж ирв.

Тана зергәс! Мордтн. Герой болтн.

Цугъар инәлдв. Пал Палыч, нег минутд чигн алнъ-трә уга, итклтәгъяр, нам невчк дөгәтәгъяр мөрнд мор-дв.

Теднд нөкд уга. Тернь ил, гидж Кудряшов келәд, хадган зогсатн гидж закв

Ода шавтсн улсин инцклгън, яялгън, яхлгън, хәәкрлгън сонъсгдв. Кудряшов мөрн деерән мордв. Цугъар тергд деерән эврә эврәннь бәәрән олцхав. Шав-та хазгудиг кўўтрин улст ўлдәв. Теегәс ирсн Ворон-цов йовхмн гисн темдг өгв. Тергд агчмин зуурт ормасн көндрцхәв. Мөрд бәәсн чидләрн чирцхәв. Чужбинин Кудряшовдта зергләд йовна. Теднә арднь Дудов, Обуш-ко хойр бас мөртә.

Мөрн уга ўлдсн дядя Петро—нә ода аль-аль наа-ран гидж хәәкрв. Сўл агчмд тўўнә гартаснь нег хазгин гўн алдрад гарч одла.

— Гем уга бишл. Сән гўн билә, эән зальгсн гидж өвгн бўрджнънв.

Пулеметчикүдин өөрәгъяр давад гарв. Дәврджәсн мөртә церг эвдрәд энд-тенд гўўлдсн цегмүд болдж медгднә. 9-гч стрелковой дивизин пулеметн бригад тў-рўнъксн болдж гарв. Актермүд дотр йовсн көгшн гене-рал ўзчкәд, красноармейцмүд тўрүләд алнъ болв, дакад таньчкад өврцхәв. Чилш угагъар инәгъәд, наадлдв.

Көгшн актер иим олмгъа боли дәәнъ керг меддж муурад ирсн цагт авч гарснднь икәр ханх кергтә болв. Кудряшов эн тууджинь штабт келдж өгв, цугъар менд гарснднь икәр ханлдв.

Ўлдсн долан красноармейцнь Мариенталин өөр ўкдж.

Э, дääнä цагт тиим кeргүд хара бишәр харгъад бääдмн. Тегäd чигн цагъачуд сурсан авв.

Күүндән талдан тууджд орв, цуг фронтин дävрлгъ-ни тускар күүндлдв. Октябрь сарин дундур алдн билä, болв улана цeрг альдаснь чигн Врангель тал дävрлдäтä. Цагъачудас оргъсн—бултсн улс энд-тенд эс харгъдг нег чигн öдр уга билä. Түн дотр зärm хазгин разъездин улс ик оргъдг билä. Тенъгин улс үнрч, тедн үнрчлäd Врангелиг хуурч йовхинь меддж.

Фрунзен тактик чик болдж гарв. Красн äärмин дääлдх—ноолдх чидлнь öдр болгън урмдта болад негдäd бääв. Хортна нургънднь зөрүлсн, джид мет Каховск плацдарм öшäтнä нургънд зөрүлсн шор метär Врангелин арднь зогсджала. Южн фронтин армий Октябрин гурвдгч джилин öөнд Крымин газрт нег чигн врангельск салдс үлдхн уга—гидж андгъарлсн бичг үр Ленинд илгälä. Ямаран болв чигн ик дääч единицин штабт одсн цагтан Алексей ямаран ик политическ кöдлмш часть-мудар кегдджähинь меддг билä. Эн Фрунзен систем, эн большевистск гардврин систем. Южн—фронтин красно-армейц болгън үвл болтл эн кeрг дуусгдхинь меддг билä.

Кудряшов политотделин герин кирлцән деер юм ухалад, пулеметн тачанкин öбр шууглдад зогсджасн сергмджтä красноармейцмүд хäläджәнä.

„Эх, шидрäs дән чилх. Эн актермудиг хаяд Пиитр орнав... Гм-м... Иигдж. Бузин эс кeллү? „Тер кöгшн актерин седклнь лавта труппиг цагъачудас харсх бääсинь үнн гидж медджәнч.“ Тигäd яяхм билä. Пал Палыч эврä күн, Бузин-чекист, кенä чигн үг иткхш. Йосндан, болхла, тер чик кеджәнä. Тер чигн особый дивизин отделин начальник, тунүгинь бас тоолх кeргтä. Нег юмнд алнътрсн цагт цугъар äämшгтä болдж медгднä. Алнътрл уга чигн бääдж болш уга: интеллигенц джанъгърта улс. Революц эднäs кeдү юм үзв“

Кудряшов генткн бусән чанъгъадж бүслäd, нагагъан чиклчкäd иигдж санв:

Эзән залыг. Ягъад болв чигн олдж үзлгътä, öвгн йир дääч бääдл үзүлв. Мөрн деер суухларн, цутхчксн

юмншнъ, тер бийнъ генеральск мундир ўмсна. Одад юн болджахинъ меднѡв.

Тер дивизинъ особый отдел тал итклтѡгъѡр йовв. Бузинъ эврѡннъ церглѡчирлѡ кергѡн чилѡтлнъ кўлѡджѡгъѡд, Кўдряшовъ аргъул келв:

Нанд чамла кўўндх керг бѡѡнѡ.

Тиигѡд алнѡгтрджѡх хамган цугтнъ келв.

Гем уга. А би чамѡг эврѡннъ матросск шўддўдѡн зальгчкла болгъув. Чик келджѡнѡч, ѡвгиг хѡлѡдж, шинджиджѡх кергтѡ.

Зуг медджѡнѡч, мелинтеллигенц гигъѡд бѡѡх керг уга.

Ода тер эврѡннъ алнѡтрдж бѡѡсн юмсан Бузинд келчкснѡ хѡѡн, тер хамг алнѡтрлгѡн керг уга худл юмс болдж бийднъ медгдв.

— Бичѡ ѡ, идхн угав. Тўндѡн цаас бич, би кў илгѡчкнѡв.

Кудряшовъ Чужбининд цаас бичв, актерт илгѡсн бичкн тергнѡ хара тасрхла тўнўнд дакад му болсн болв.

„А кемрджѡн ўнўнднъ юмн уга болхла, ѡвгн нанд му санх. Би альдас медхв тедниг. Керг—джанѡгърта.“

Тергн дарунъ гилтѡ хѡрў ирв, тўўнѡ ардк сўўрѡснъ Пал Палыч босв. Кудряшовъ тўнлѡ кирлѡн деер харгъш уга санатагъѡр Бузин тал ордж ирв, тенднъ Лидочкд седклѡн тѡвдж йовсн помначдив бѡѡдж. Пал Палыч ўўд цокв. Комиссариг заратрулад оркв, болв эврѡннъ ѡѡмссѡн медўлш уга саната.

— Би танд нег цѡѡкн сурвр ѡгх саната билѡв. Таниг буру гихн уга гидж санджанав.

— Кергтѡ болхла ѡгтн гидж Пал Палыч хѡрў ѡгв.

— Чужбинин гисн тана йосн нернтн биш ѡс мений? Пал Палыч бичкнѡр дѡѡвлчкѡд, дарунъ гилтѡ хѡрў ѡгв.

— ѡ, йосн нерм биш.

— Эврѡннъ нерѡн келдж ѡгч чадхвт?

— Прохоров.

— Эврѡнтн, ѡвкинтн.

— Павел Павлович. Тиигѡд юн болджахмб ѡнтн?

— Сўл цагт хаана цергт ямаран керг кўѡѡджѡлѡт?
—гидж Бузин актериг ѡс медгчѡр хатхдж сурв.

— Суфлер.

— Нә, нә, гражданин Прохоров би танла йосндан күүнджәнәв. Та хаана цергт йовлт?

— Нег чигн өдр уга.

— Дәәнә керг болн офицерствин психолог альдас медвт.

— Психологий—гинт? Эс гидж теднә (офицермүдин хоорндан күүндг күүндлгъ гинт. Би теднитн хара бишәр үзләв. Би Петербургт хөрн джилд императорск драмотическ театрин суфлерәр көдлләв, та меднт тиигхд офицермүдин буслджасн цаг билә. Дәәнә керг медлгънь.—Уга эннь мел хәләгъад даслгън болн мана актерск керг.

Эврәннь үгмүдән ююгъар иткүлдж чадхвт?—гидж помначдив сурв.

Пал Палыч тагчкар пальтоннь дотр хавтхас хуучн тўньгрцг гаргъв.

Тўн дотран юм хәәгъә бәәдж эврәннь тууджан экләдкелв.

Ўзджәнт, би нам тер цааснд кергтә болх гидж сансн угав. Нидн джил намаг Москвад Чекад суулгъла. Намаг бултджах аристократий гидж сонъсхсн бәәдж. Тернь ода нанла хамдан көдлджәх улсас регнь ил болджахугов. Эн мини паспорт. Ўнәс та би лавта Прохоров Павел Павловичим, крестьянин көвүгъим болн дөчн тавн настагъим медхт, тер дөчн тавн джиләс хөрн джилинъ нег газрт көдлләв. Ўнә тускар эклсн хөөн би цугинъ танд келдж өгнәв.

Хөрн джилд театрт көдлләв, бүкл өдрмүдән суфлерск будкд өнъгрүлдг биләв. Роль болгъниг, кўцәджәх кўүнәснь сәәнәр меддг биләв. Нанд нам нег дәкдж чигн наадх дурм күрдг билә. Хөрн джилин туршарт теднәс негнь гемтхинъ күләгъад, зергәс инспекторт „алдр зергәс“ би нааддж чадхв—гидж келхәр күләгъад йовлав. Эн түрүгъәс гарч чадхвдн“. Би нааддж чигн чадх биләв. Эх, ямаран кевәр наадх биләв би. Болв тиим юмн нег дәкдж чигн харгъцсн уга. Цуг цагин туршарт седклин гемтә кўн гидж санцхадг билә. Орўн болгън босад ганцхн тер ухатагъан, ода эндр болх гидж санад, театр ордг биләв. Кемрджән эн ямаран ик зовлнъгинъ та медсн болхт. Джилмүдин туршарт негл саната тўнү-

гән гүүдүлдж кӧдләд, рольмудиг зәрм актермудасн сәә-
нәр медәд. кесг джилин туршарт күүнә үгмүд келәд
суфлерск будкд суулав. Театрин түрүн большевистск
комиссар үр Лещинский түүгим медәд, нанд роль ӧгтхә
гидж сакла. Би наадлав, диилвртә чигн боллав. Нам ми-
ни тускар Анатолий Васильевич Луначарский статья
бичлә. Болв актермуд нанд дур уга боллдад, ноолда —
шууглда кехәр седлдв. Тииклән би театрас гархар
шиидәд, Москва орад әрлләв. Тендн шин театрмуд
бүрдгдв. Би нег труппд орвв, тундм мел багъчуд голта
билә, тун дотрас негн намаг бултджах граф гидж сонъ-
схх санан толгъадн ордж. Пиитрт би гер бүлән үл-
дәчкләв: гергән, күүкән болн кӧвүгән. Тедн минь нас-
нанн ик зу авсн юмн нег юмнд үкдж одсн гидж сан-
джадж, болв Чека мини цаасд сурухла икәр әәлддж,
кӧвүм эврән кергтә цаасдм Москвад авч ирлә. Кӧвүм
Красн Армин артиллерийский командир. Эн танд Моск-
ван чекан удостоверень намаг хойр долан хонгт гинч
болла гисн болн мини цаасд бүтн бүрн гисн.

Бузин барлчксн цаасинь авад умшв, Кудряшов бас
ик болгъамджтагъар хәләв.

Иим болджана — гидж сана авсар Пал Палыч келв.
Ўзджәнт революц ю кеджәхинь. Би буурл толгъата
баахн кун болвв. Мини күцл күцв, би му биш актер
болвв, тунундм үр комиссар тенд күүтр деер итксн болх.
Тиигдж кехиг мини актерск интуиций нам ганц тер
биш дакад чигн нег юмн дотр бийәсм заадж ӧгв, ягъдж
нерәднәт тана бийсинти дурн.

Октябрин гурвдгч ӧн ӧӧрддж йовла.

Кесг халун, күчтә ноолдана хӧӧн цагъачуд диилг-
дәд Крымд бултла. Врангель ӧвлин дуусн эврәнн сәәхн
чигн гидг батллгъндан, эврән бийн тунгән „юмн күрч
болш уга белый Верден“¹⁾ — гидж нерәддг билә, тундән
суудж гарад хаврас авн Антантин нӧкдәр революцлә
даки ноолдхар седлә.

Болв үвл ӧӧрдәд ирв, улачуд үвл болтл Крым авх-
вдн — гидж андгъаран ӧгв. Терн күцв, Крым авгдв.

Ноябрин 7-нд сӧӧгъәр чанъгъ салькн үләгъәд, Сива-
шин ӧткн гашун усн нарн гарх үзг тал әрлв.

Ноябрин доланд сӧ улан церг балчгта кӧл усна

йоралар йовад Крымд ордж ирв. Тиигад Октябрин гурвдгч он сән өдр кегдв.

Эн сө труппин комиссар уга болдж оч. Өрүнднь Левензон, Дудов, Обушко болн дядя Петро гурваг тоогъас дутав. Теднлэ Шошан ручной пулемет бас уга болдж оч. Эн өдрмүдт эдн 46-гч дивизд гиичлв. Ноолдан Юшунь, Джонкой хойран өөр болджала, минь эн цаглань, 6-гч полевой труппин бүркятä тергд перекопск валин ущелär давдж гарла. Валд тиигхднь дääнä үлдл уган бääггä бääлä, перекоп үмсн тоосн, хамхрха эвдрхä хойр болсн кевтä. Эргүлнь миньггäд гранитн воронкс, суньггуглсн газрмуд болн тедн дотр үксн красноармейцмүдин цогцс үзгднä. Ксения, цääсн чирätä оньгär эн эвго бääдл хäläдж, эн үксн улсин цогцс дотр комиссарин хар форм үзхär селв.

Верденск техник чигн, офицерск дисциплин чигн Врангельд нөкд болсн уга, Юшуль, Джанкой хойран өөр цаггачуд хамх цокгдла. Сүүлднь трупп Симферопольд йоста театрт күрв.

Йоста театрин уборнд, ик нүр үздгин өмн гримировач кеджägгäд, Людмила Ивановна байрта нольмсан арчв.

Левензон наадна өмн келх үгмүдтән икär седклән тавддж белдв. Тер сцен деегүр йовджаггäд келäд бääнä:

— Бидн шин цагин өмн өргн дор зогсджанавдн, үүрмүд. Бу-джидән авсн революцин сүл дääсн даргдв. Тер хамхлгдсн баандин үлдлнь, газадин корабль деер äмән арггäлдж, Хар тенггсин дольга керчдж йовцхана.

Воронцов сценä ардаггяр гүүггäд бääнä, «маэстро» Богучарский Фойед äмтн дундас цуглулдж авсн оркестраггән репетиц кеджәнä. Пал Палыч шин рольдан белдджәнä. Трупп «Король Лир» гидг наад үзүлхär бääлä.

1. Верден—Францин нари гарх ар үзгтнь бääх, мировой дääнлэ Парижд орхд ик чинртä бääсн балгсн Гражданск дääнлэ безогвардейцир Крымг «белый Верден» гидж нерäдäл.

2. Антант—(Французск збь—гисн угас) игидж мировой дääнä цагла (1914—1918) джизмүдт Англия, Франция, Хаана Арäс болн Япола дундан кесн дääнä союзн—нерäд—гидж биял.

3. Юшунь болн Джонкой—Крымн балггсд.

4. Перескопини перешеек—Крымн полуостровиг Европин материкал негдүүлнä.

9—11(XI)—1920 джиз Врангельд ик сүл чангг цокггг өгч, Фрунзе М. В. гарх-врап Красн Армияг динлдж, Перекоп авла.

Театрин хотн дотр чанъгъ «ура» гисн хääкpлгън гарад, нег күүг сцен деер гаргъад авад ирв.

— Сима! гидж келджäси үгән таслн Левензон хääкpв.

— Комиссар ягъв?—гидж Ксения хääкpв.

— Сима цугинь эргүлäd хäläчкäd, аргъулхан келв:

— Комиссар үнд бääнä.

— Альд, альд?—гидж Пал Палыч адгъв.

— Тер үнд балгъснд бääнä эврән ирдж чадш уга. Танд менд келүлв. Шавта госпитальд кевтнä.

— Амдий терчн?—гидж Ксения сурв.

— Амд болхларн йостагъар амд, төвкитн үр Ксения. Алексей Никитич зуг кöldән шав авв. Обушко менд үлдв, дядя Петро Краповой салан öр геедрдж одв. Узджäнт, зуг нанд гем гаргъсн уга. Михаил Михайлович мана мörд бүтн-бүрний? Эс гидж тедитн мини толгъа деер бääнäлм.

Никитич терзин öмн кевтнä. Түүнä эс хуссн халхнь төөнрäd халу дүрäd бääнä. Актермуд ирцхäv. Кен ю чадсан авч ирцхадж; зäрмнь цецгä, зäрмнь альмн, зäрмнь седклин менд. Пал Палыч комиссарин халун манънагъинь илв. Кудряшов нүдән секäd öвгнд инәмсглв, генткн актерин ард Ксенин цääси, му дүр гарсн чирä үзчкäd эмäv. Түүнä дүүрнъ нольмста, урлнь чичрäd бääнä. Госпиталин терзин öр военн оркестр татджана, мörдин көлин ä гарад диилгдш уга буденновск армий йовдж йовна.

Эн ик кезәнä билä. Алексей Никитич шавасн эдгäд кулис дунд үлдснднь кен гемтägъинь келхд күчр: Ксения эс гидж Талия.

Түүнä шинъгрäd бääси үсинь шидр цуг союзн театр-мудин директормудин совещанъд үзвв, түнд Кудряшов Советск—театрин öсх хаалгъ гисн темär доклад кев. Эврәннь докладтан гражданск дäәнлä советск театрин чинр, актермудин героическ ноолдана тускар болн öдä мартгдджах тал—талдан темдгтä юмсинь эс бичснднь советск писательмүдиг гемндж келв.

1. Талия—древне грекмүдин бурхн.

Л И У

Лиу Красн гвардьд джалвин төлэ ордж гиснь, эндр өдр күртл илтгдэд уга. Тер нам түнд түрүн бүрддяхднь орла. Тиигхд Красн гвардьд церглнэ гисн байрта биш керг билэ. Болв красн гвардьд баясн салдс тэвн арслнэ мөнхг авдг билэ, тер цагин үнэр болхла му биш мөнхгн билэ, болв терүгән чигн гаргьдг газр уга билэ. Красн гвардейцнр эврәннь дотр дундин джисаггян чаньгъар бәрдг билэ. Эднд медрлтэ—тоолврта улст гаргьсн бичкәхән хаджгър (эндү) икәр төрт авгддж засгдг билэ. Зуг хаврарнь маниг балгъсдудар зогсджахд, мана дотр-дундин джисан унад ирв.

Лиу түрүн эклдяхднь орла. Орм цацугъан гилтэ красногвардейцмүдт наадна күүнлэ адл болдж гарв. Хуучн, зовлнхгд дасад баясн салдсмуд, нәрхн джөөлн Лиу тал инәдн угагъар хәләдж чадцхадг уга билэ. Тедн хургъарн кесг юм кегъад Лиуд үзүлдмн (тернь китаецнриг икәр уурлулдмн), болв Лиу уурлдг уга билэ. Наадлсарнь Лиу керг эс кесәр баядг билэ, тигәд салдсмуд наадлдган уурцхав. Лиу джөөлн йовдлта бичкн (китаеза) билэ. Түүнә күүс нернь Лиу Сат—сен. «Мел даньгин ишкрлгън»—гидж комвзвод Кабок келдг билэ, тигәд тер түрүгъар келгдг неринь уурулад, шуд Лиу—гидж нерәдг болцхав. Салдсмуд экләд наадлсн цагт Лиу эврәннь хорхан нүдн мет бичкн нүдәрн шилвкдж хәләджәгъад, уурлсн өнхг гарад ирдмн. Дегд давад ирхлән гарарн дайлчакад, газр деер суудж одмн. Тигәд винтовкан өбрән оркчкад, хойр гарарн өвдгән теврчкад, мис мет кесгтән көндрл уга суудмн. Нанла «Лейла друг» гидж мендлдмн. Тернь түнд ик күндлггън болдмн, би бас өмнәснь тер үгмүдәрнь хәрү өгдг биләв, тиигхлә тер эмәгъад, доргшан хәләгъад одмн... Түнлә дару—дарунь гәрглхәдмн. Нег дәкдж хойрдгч ротин, зөвәр

келмрч урн, Иозеф Пфальц икәр ууринь күргдж. Түн-
дән Лиу бийнь нам китдән, эс уурлдган мартдж оркдж.
Пфальц тал дāvрād, түүнā бахлураснь авад, нам салгъдж
эс авсн болхинь, эн австрийциг алчкн гив.

Экн түрүндән Лиула икл оралдан билā. Түнлā күүн-
ддж болдг уга билā. Тер нег цōокн орс үг меддг би-
лā, нам теднāн чигн сāнār меддг уга, йир муугъар
келдг билā. Бидн эврāн чигн ик зовлнъгтагъар Лиугъас
деерār орсaгъар келдг уга билāвдн. Амрарнь келхд нег
негн талан хуццхадг билāвдн, болв тиигā йовдж дасад
ирввдн.

Мана түрүн ноолдамдн Читад өөрхн, Даурдъд бол-
ла. Семеновцнрла¹⁾ ноолдввдн. Ноолданд ик керг эс
кесār залхутагъар орввдн. Мадъармуд энүг наадн гидж
тоолдг билā. Болв Японa түрүн шранпель (сумн) теегин
шар элсн деегүр дуулн хуцад ирхлā, манахс чанъгърад
одцхав.. Лиу түрүн болдж цевд орджаснь тер. Бидн
түнүгār наад кегъад инāлдджāлāвдн: тер наадкслагъан
ādл кевтл уга, халун элсн деер өмнāн картустан суман
тāвчкād, хагъад суудг билā. Хōоннь санитармуд түнүг
дōнъ бол гидж сурснд, үлдād шавтсн улс зōодг болв.
Чам ягъдж зōодг билā. Хасн сумнас түүнā эргнд шар
мслн будн болад бāадг билā. Түнд нам йилгъл уга билā.
Тер, күндār шавтсн күүг нургън деерāн тāвчкād, йовдж
оддг билā.

Лиу санаторт удан болсн уга, ротнь хārү сурад авчкв.
Тиигхд тер мана нам дурлсн үүрмдн билā.

Зārмдāн бидн түнлā күүнддг билāвдн. Лиу эврāннь
джиргълин тускар келдмн. Ик байртагъар күклāн²⁾ авад
тавн джил болджахан келдг билā. Гурвн зун китāйцнр
дотр Сибирь ордж мод чавчснанны тускар келдмн. Дāн
экхлā подрādчик цуг китāйцмудиг дāнā кōдлмшт хул-
дв. Тигād Лиу Вaлынъд ирдж. Тенд Лиу цар мет про-
тивофронтaвой полосад кōдлдг билā, зуг революц терүг
тер ярмагъаснь гаргъв. Лиу Китдāн орхар седв, болв
мōнъгн күрсн уга. Иркутск деер манла харгъснь тер.

Зārмдāн нүдāн аньчкад Лиун тускар сандг билāв.
Мини өмн китдин āмтнā юмн сеткш уга тенъгс, тедн
дотр Лиу бичкн бōлвā болдж үзгддг билā. Тенъгс унтдж
кевтнā, болв бōлвāsнь өōдāн гарад, дарата чидл

буслджахиг медүлнэ. Акад юмн, мана гартан буугъан авад ноолддж йовх идей, мана күн Лиуд лавтрха бишәр, болв красногвардейцрин келәд бәәсн эндүтә болн ут үгмүдәс медгдв. Лиу сонъсврта, йир сән салдс билә.

Модн дотр болджах ноолдана түрү часмудтнь, сонъсвр уга бөкүнс дуулддж ирәд, муурсн салдсмудин чирәд буугъад, шавтнь ноолдад бәәсн цагт би сандг биләв; «Лиуд үнүнд юн кергтәв, юнъгад эн манла иигәд зовлнь үзәд бәәнә... Бидн... Бидн—медрлтә, эврән дурар йовдж йовх заподно—европейск кәдлмшчнр болн крестьянмуд революцин авангард. Бидн эврәннь күцл меднәвдн, бидн иткнәвдн, диилнәвдн эс гидж итклтәгъәр үкнәвдн. А эн.

Нег дәкдж цур хот уга болв. Хувцн элв, салдсмуд нүцкрв. Халун элсн нүцкн тавг шатана. Бидн үүмлдвдн, Лиу төрүн дугардмн биш. Тер зуг гарарн дайлчкад, маасхлзад инәдмн. Түүнә хувцнь: Картуснь гиджг талнь дальджидж. Шинелиннь хормагъар станцмудин перронмудин тоос хамдмн, гимнестеркиннь захнь күзүнәснь төрүн тасрад гарч оддж. Амрарнь келхд Лиун хувцн әмтнд акад уха орулдг билә. Болв тер нам түрмшг угагъар инәгъад йовдг болн түнд керг му биш болдж медгдг билә. Сүүлднь батальона хувц уйдг күн санань зовад, хагърхагъинь хатхдж өглә, Лиун бичкн күүкдин нүднь байрар дүүрв, түнд үүрин нөкд ик үнтәд тоолгдснь медгдв. Лиу манад үлдв.

Казаньд өөрхн Лиу Иджл өөмдж гарад, балгъснд одв. Тигәд тендән дөрвн суутк бәәв. Тавдгч суткдан өөрән бас китаецнрта хәрү ирв. Түүнә авч ирсн занъг дегд сән биш била. Болв, ядхдан,—часовоймуд тер көвәд асхнд караул одхдан әәцхәдгинь медввдн.

Интернациональн батальонмуд¹⁾ күчтә ноолдасин хөөн ротмуд күртл болн зәрмдән нам взводмуд болдж хасгдв. Зәрмдән ик дурн күрсн цагт эднән полкд хүвврәцхәдг билә. Лиу венгерцмүдәс эв угагъар—орсагъар келдг дасв. Зәрмдән нам венгерскәр харагъад оркхар

¹ Семеновцнр—гидж Дальн—Востокд контрреволюционн казачьн есаул Семеновиң бүрдәсн часть. Семенов французмудин англичанмудин болн японцрин дөнъгәр 1 Н. Особый манчжурск отряд бүрдәдж, толгъазад 1918-ч джизәс авн 1920 джиз күртә Забайкальд билә.

² Күкәйн авад—Китә—залу уәс национальн давтлгын даджрглгнхд байх темг тигъад күкәтә боллххдг билә. Күкәйн авалгын тединг бийән күүнд тоолсн седхз орсна темг.

седмн, политбесед болсн цагт, шуурсн хавгин бääдл гарад, аман анъгъадж тагчг суугъад сонъсдмн. Тер мел ман дотрагъур шургъад йовдмн. Түнүг манахс цугъар сәәнәр медцхәдмн, нам дурта чигн билә, нам түнүг уга болхла мана полк интернациональн чигн болх уга билә.

Нег дәкдж Лиу нан тал ирәд иигдж келв:

— Товалис комантил, нанд нег сурвр бәәнә. гичкәд нүдән галзулад оркв.

— Юн болв, Лиу?

Тигн гихнъ Лиу таньдг, эврәннъ газрин улсла харгъсн бәәдж. Тернъ тав шаху кун, түүнәс гучнъ «интернационалд» орхар седнә. Орсмуд тал тедн одш уга, юнъгад гихлә, тедниг наадлад бәәдг чигн.

Лиуг би керлдвв. Тер эмәгъад, доргшан хәләчкәд, дарунъ гилтә эврәннъ бичкн күүкдин нүдәрн намаг байртагъар хәләдж:

— Болхй? — гив.

Тигәд манад китайск взвод бәәдг болв. Лиу үүмәд хурдлад бәәв. Бүрдәв. Сургъв. Хувцлв. Хәәкрдг билә. Зергдүләд зогсадг болв. Барта теднд командирәр шидгдлә. Мана Барта, Семиградт бәәдг гуннмудин тохм, сергинъ биш секлер билә. Бичкн нургъта, хар үстә мел китайсмудла йир әдл билә. Лиу түүнә заместитель билә.

Бидн лагерәр Киевин өөр зогсджалавдн. Лиу эврәннъ взводан сургъад, эврәннъ төрл садн улсан буула таньдлув. Тедндән тавшдг дасхв. Эврәннъ китайск келндән орс болн венгерск үгмүд орулад оралдулад бәәдг билә. Нам түнүг тигәд оралдулад йовад йовсинъ хәләхд йир сән болдг билә. Нам оралдад йовдж көлсн гарад ирдг билә. Китайцрин чирәднъ хольврш уга төвкнүн бәәдл медгдмн.

Нег дәкдж үдин хөөн батальон эргәд йовдж йовлав. Гентки хашан нег булнъгд, зөвәр оln салдсмуд цуглрад суусинъ үзвв. Газр деер, хуралгъата чолун деер, хоосн тергн деер сууцхана. Оёрддж одад, Лиу тал дунднъ зогсчксн ишкрн бәәдж, гарарн энд—тендән зан бәәдж келджәсин үзвв. Гариннъ альхан деегшән болн

1. Интернациональн батальон—Советин йосна төлй нооддж йовх, олн кели революционермудәс бүрдл. 1919 джил Красноярск Матә Залкан бүрдәсин отряд, прх интернациональн полкан болн интернациональн бригадин голнь болв.

доргшан эргүлэд баян. Зармдэн өмөрэн зүткэд одна.
Би аргбулхан би талан Бартаг дуудж авад сурджанав:

— Ю кеджацхана эн үүрмүд?

— Политчас—гидж Барта инәмсглад хэрү өгв.

— Лиу сургъджану?—гидж алнъ болвв.

Халаджанав сууцхана мана «китаи». Картусмуднь тави талта улан одд хадата баяцхана. Соньсад сууцхана. Теднэ, хорхан нүдд мет, хар нүдднь галзад баяцхана. Мел тагчг. Нег чигн кун унтсн чигн юмн уга, үрглдж чигн баяхмн уга. Лиу агъар илад баян. «Интернационал»—гидж зун гартан баясн Марксин зург зан баядж келад, баян, Китайцнр мелсахл болдж ургъсн өвгнэ зург халэгъад сууцхана.

Кобеляковин өөр болсн ноолдана хөөн үр Лиу Сат—сенэ нериг батальона спискас хусввдн. Бидн хэрү цухрдж йовлавдн: Нег бийаснь Петлюр, бас нег бийаснь—Деникин, ташр деернь Мамонтов йовна гисн занъг гарад аялгъдг билэ. Бидн тунъ шугуднь орджвдн. Бригадин штабас приказ ирв: «Интернационал хэрү цухрлгъ дарджана. Энн манд түрнъкнь чигн биш билэ. Эн, мана оппозиционн дан биш гражданск дан баяналм. Мадьярмуд харалдцхав. Австрийцмүд амсхүллдцхав. Немшнр нольмлдцхав. Китайцнр сүүлднь йовцхана. Бидн төмр хаалгъ көөгъад йовгъар чирлдж йовцханавдн, йир халун билэ, газрнь кун илүрдчксн мет тиньгр билэ. Мана ардас пушкин тачксн дун гарна. Орвлгъ дер харгърджах мет, шрапнельмүд тенъгрт хагърцхана. Бидн хэрү цухрдж йовлавдн, тинъгр эс йовцхаснь медгдджана. Иим цагла пулемет йирдан үрнэ. Ташр деернь патронмуд геснднь торлдад торлдад баяцхана. Иим цагла патронташ йир кунд, джид (штык) кимд болна. Харалдан мел цүврлдэд баян. Мөрд зогслдв. Тиньгр газр нам энъг зах уга болдж медгднэ, тернь мөртэ цергт сан болхас биш, зуг йовгън цергт керг уга юмн. Делкан даянд орад гарсн көгшн салдсмудин бийснь, арагъан зуулдад йовцхав.

1. Петлюра—украинск контрреволюционн радиц вождь, Украинд болсн еврейск погромн гардач.

2. Мамонтов—белогвардейск генерал, зряннь ймт даджрагъари нер гарла, Улан—Церг тунгиг хамх цокдж, унг тасала.

Бяадл цугтаднь ил.

Арднь үр китаичир цувдад йовцхана. Лиу күзү-
цагъян кергтә. Тер мел данъгин гилтә, бахлуртан шахад
хяакрәд йовна:

— Ишкдлән чанъгъатн.

Сапермүд болтмудинь цокад йовцхана, болв рель-
смүдинь эргүлхш. Кемрджәнә ардас бронепоезд ирхлә,
теднд хавх болх.

Дяанд салдс джанъгърин тускар ухаллгънлань гилтә,
джанъгър харгъна. Хялән гихнь; мана ардас бронепоезд
көблдәд аамсхсн аашна. Гентки хялән гихнь мана
хүвар хаалгъин хойр бүтүгъяр ургъсн өвсн шарлджн
болсн юмн бәәдж, ташр цань харлад модн үзгднә.

Хаалгъин хойр бийяр цев авад тартн. Пулемет ба-
рун фланг (халх) тал. Салдсмуд ишкдлән немтн. Флан-
говой көндрлгън.

Амтнд даяч ухан седкл орв. Салдсмуд эврәннь сан-
сан харалдн йовдж келлдв. Ик саг сергг болдж, нам
агъар үнршл алдад йовцхав:

Ура... Омтн окопмуд. Омнк ноолдасин герчмүд.
Цев гентки газрт орад уга болдж одв. Бронепоезд мел
өөрдәд йовна, нам хяләгъяд ийлгъдж болхмн. Хяләлтн
ягъдж кегдсинь. Шулун болдгар кедж авад гарснь үзг-
днә. Болв тун деер пушк бәәнә. Паровоз сагар амсхләд
йовна. Тер иткл уга бәәдлтәгъяр зогсчкад, хооран цух-
рдж йовна. Цевд көндрлдәд, шууглдад ирв. Сурлджац-
хана:

— Атака!

— Кевтн, гисн приказ цевяр хурдлад йовна.
Гентки кавалерия өөрддж йовна гисн зәнъг ирв (модна
цаагъас разведок эргдж ирдж). Кедү?... Кедүгъинь меддж
болдву чамд?.. Хярү цухрдж йовх улсин нүднь йир-
дән өргн болдмн.

Иим цагмудт командирин толгъад цаклгън мет
шулугъар ямаран юм кехин зурань ил болна. Бяадл ил.
Нег рот тер халх тал гарч одв. Тер эврәннь чидлән
хаалгъгдсн бәәнә. Бронепоезд, кавалерий күләджәнә.
Бидн толгъалх зөвтәвдн.

Зүн флангин взвод, йосн уга муугъар хооран цухрдж.

йовна. Пушк неждадар хадж, сумар бүркнә,—шим-
ндәд команд өггднә.

Взводной окопмудар мөлкәд йовна. Бронепоездин
паровоз көшәд газр шагъасн цар мет әмсхләд бәәнә.
Генткн пулемет тачкнв. Поезд чичрәд одв: түүнәс
гүүгәд гарчах улс үзгдв. Тер йовдлан чанъгъав. Рель-
смүд чичрлдв.

Невчк йовулчкад энүн тал рот тәвдж орулхмн кев-
тә.—Комротин чирәнһ нег цәәгәд, нег улагәд бәәнә.

Нег рот поездла тесдж чадх уга... Онъгәр гару
болх.

Генткн шарлджна цаагъас Лиун толгъа өндәгәд
гарад ирв.

— Товалис комантил!—гичкәд шатджах нүдәрн
паровоз хәләгәд бәәнә. Ода көмргдх. Халхлчксн рельс-
мүд тал өөрдхләри көмргдх. Китайск взвод дәврх...

— Болхй?—нүднһ галзад бәәнә.

— Бронепоезд әәмшгтә газр тал өөрддж йовна. Бас
нег цөөкн төгән эрглгән... Альков!..

Цур тавхн зун ишкм. Зогс!..

Салдсмуд дунд үүмлдән болв. Цугъар дәврх саната.
Хавхд торсн арат мет паровоз чичрәд бәәв. Хооран
татв.

Лиун толгъа мини өмн. Тер намаг ик сурвртагъар
хәләгәд күләджәнә. Би тунд темдг өгвв.

— Дәвртн.

Кавалерия мод эргүләд авч йовна—гисн зәнъг ирв...

Команда:

— Барун флангин рот тарад, шоссег эгцднһ авх
зөвтә. Гурвн пулемет.

Бронепоездин паровоз муурсн анъ мет шуукрад
бәәнә. Машинь шинәс экләд—экләд көдлнә, болв мел
онъгәр. Төгәснһ, үүлн мет ик тоос гаргъна. Чолуд
ягъдж газр деер унджахнһ сонъсгдна. Зәрм шарлджнһ
мел хаалгъ күртл одна.

Барта китайск взводт даалгъвр өгчәнә. Китайск
үгмүд түүнә амнас лавтрхагъар гарна. Лиу, шимндәд,
сагар командиг үүрмүдтән өгчәнә. Китайцнр дун угагъар
уралан йовад йовцхана. Бронепоездәс пулемет, тагчг
теегт хурц цегмүд темдглджәнә. Бронепоезд талдан газр

тал хаджана. Тиигхлā манахс тенднй кōндрсн болджана.
Кавалерия, гурвн зун кўн,—гидж шоссегъās зāнъг ирв.

Баашн деерк пулемет лентāн ораджана: тра—та—та—та. Талдан халхднй тачкнад хагдад бāāнā. Дāкād цуг генткн номгърдж одна. Генткн шарлджн заагас паровоз тал мис мет шулун улс дāврлднā. Адгълдад, хаалгъар чикдā паровоз тал гўўлднā. Дўлāгъār, сōйлнъкāдсн ду гаргъдж бахлуртан шахад „ура“гидж хāākрлдцхāнā. Цугъар паровозур дāврдж йовцхана. Зāрмнй девснъгār давшлдж йовцхана. Сулдад гарсн ирвскмўд мет, āмтн тōгās дорагъур орлднā. Бас, Лиу тўрўн вагона дор гранат хайдж йовхнй ўзгднā.

— Сек!—гисн зерлг дун сонъсгдна.

— Сек!..

Барта шулугъар паровоз эргдж гўўгъād, паровозин ца кевтсн салдсмудт, махлагъарн дайлад дāвртхā гисн темдг ōгв. Бронепоезд чичрāд бāāнā. Вагонмудин цевмўднй, даргддж одсн хорха мет татгдад бāāнā. Дакад генткн цуг тачкнад, харджнънад ирв. Ōмнāснй картечār асхад бāāнā. Дōрвн китайцнрнй газр деер ундв. Пулемет ўкл ōгчāнā. Генткн хойр-гурвн ручной гранатмуд паровоз дор хагърцхав, ўўднй тасрад, тўн деегўр салдс кōлврāд ундж ирв. Дакад бас негн, мишк кўндār кōлврāд ундж ирв.

Барун флангтнй агъар чичрўлджāх буугъин ā, кавалерин ōмн эрс мет болв. Дакад ноолдан шулун-шулун тачкнсн пулеметин ā болдж хўврв. Цань бāāсн рот дāврдж йовна. Утар татсн «райта».¹⁾ гисн дун бронепоездин тōгāлнъд шуугад йовна.

Эмāлтā мōрд тесдж бāāдж чадад уудан кемллдāд бāāцхāнā. Модн дотрк бичкн ил газр штаб болдж гарв. Зāнъг, приказмуд, минутмуд, цифрмўд, хол ōōрнй цугъар ноолдан дотр, кергт хўврāд, хўврāд, кўцāгдāд бāāв. Нисдж йовх хар шовун мет, аэроплан, ōндг хайдж йовх мет бомбар асхад йовна. Манас зуухн ишкмд, бомб туссн газртан моддиг зоргъс кегъād хаяд йовна.

Кўсдундур час болад цуг чилв. Хортн, кōкрджāсн модн тал, залмдж угагъар, хооран цухрдж зулв. Кел бāргдсдўднй, эврā дураp йовсан нуудж уульлднā. Хортна

чидлин тускар нуувр угагъар келлдäд бääцхәнä. Эркн чидлнь, барун халх талнь гаргъчксн бääнä, эн бääснь зуг маневрировать кедж йовх фланговый единицмүд. Бронепоездн эргнд үүмлдән болв. Полотногъан (хаалгъан) ясджацхана. Бäргдсн офицермүдиг чирлднä. Вагонмудин үүднь татата. Негдждж йовсн салдсмуд, панцырн хаагъулмудасн сулдсн терзäр цаасд гаргъад хайлдна.

Эн ноолданд Лиуд гурвн сумн тусв. Хойрнь чееджднь, негнь геснднь Лиу тер дарунь үкв. Түүнä тöгрг хар толгъань хаалгъин кецд наалдад оддж. Умсн болдж цääсн, тоосар бүркгдсн чирäгъäснь бичкн күүкдин байрта чирән öнъг гарна. Хаалгъд көндрäд гархларн наадкслань хамднь, Лиун цогциг вагонд öргäд орулвдн. Гемтäд эдгджäх метäр бронепоезд äрä көндрдж йовна. Түрүн харгъснь теегин полустанкд зогсвдн. Теегт, нарид шатад хумхарсн öвстä öөдм газрт, водокачкин барун тал Лиуг оршаввдн. Барта, чирән цääдж одсн, чолута газрар нүкиг дүүртл түнд зогсв.

Негдгч взвод нег дуугъар хав. Наадк китайцирнь бас энүнд зогсджацхана. Нүкиг дүүргäд булчкхлань, салдсмуд складас төрүн шин шпал авч ирäд, толгъа талнь булв. Нег китайцнь шин булсн Лиун ясн деер, ном умшх бäädлтä кевтдж одхлань, öргн ээмтä кореец татдж буулгъад, гаран зан бääдж нег юм цäälгъв. Хöөннь медсм-ним юмн болдж гарв. Лиу бурхн ном иткдг уга билä' тигäд түүкä ухан-санана öмнäс кесг бурхн—номин худл юм келäд керг уга—гидж келджäдж. Түүнi хöөн эргүлäд тäвсн харулин улс ирв, тигäд бидн öрүн күртл эн полустанкдан күлäх болдж гарввдн. Салдсмуд үүмлäд, алх авлддж бронепоездән яслдв. Энүндән кел бäргдсн улсасн сурлгъа авад, хооран туулгъад йовулчквдн. Харнъгъурхла дозор гаргъад йовулчкад, паровоздан ур орулвдн.

Дäänd командир цугаснь эрт босдмн. Öр цääхин öмн äамшгтä, будн дотр джидмүд чигн бултад бäähмн.

Би, станц тал гарвв. Хортн бääh газр тал холд шилтдж хälävв. Нарн гарчана. Иим öрүн ямаран кесг зүсн ухан орна. Нам дән болджах иткгдхш. Зуг паро-

1. Райта—венгерскar „ура“.

воз күүндәр әмсхнә, дозорас хәрдж йовх салдсмуд чиигт
норсн госдарн күүнд-күүндәр ишклдәд йовна. Йовн йовдж
күүндллдәд йовцхана. Өрүнь цевр агъарин анъхунд, теднә
күүндсн күүндән йир тодрхагъар сонъсгднә. Водокачд күү-
рд, шин булсн цогцин өөр зогсцхав. Хәләджәцхәнә. Би тедн
тал одвв. Шпалин хаджуднь газр тегшләд, эв уга, до-
ргшан-деегшән орсн ик-ик үзгүдәр ним юм бичсинь
үзвв „*Үр Лиу Сан—сен. Бронепоезд бәйрлә. 1919*“.

Бас багтсн уга. Дорнь бас тер ширәрн китайскар
бичв.

Гарчах нарнас тенъгр шинкән хоовртджатл, хортна
халх талас аэроплан шуугад нисәд гарад ирв. Би салдс-
мудиг сег дор ортха гидж закчкад, эврән станцин герт
орвв.

Дән бола бәәнә.



уннь 70 ден.

7064 ✓

Матэ Залка
РАССКАЗЫ

На калмыцком языке.